

**Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет**

імені Миколи Гоголя

Факультет психології та соціальної роботи

Кафедра загальної та практичної психології

Освітньо-професійна програма «Психологія. Практична психологія»
Спеціальність «053 Психологія»

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

На здобуття освітнього ступеня магістр

**ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО
ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ**

Студентки **Погуляйло Тетяни Олександрівни**

Науковий керівник **Никоненко Олег Петрович**,
кандидат біологічних наук, доцент

Рецензент **Гетьман Т.О.**,

кандидат психологічних наук, доцент

Рецензент **Наконечна М.М.**,

кандидат психологічних наук, доцент

Допущено до захисту

Завідувач кафедри

професор Папуча М.В. _____

(підпис, дата)

Ніжин – 2020 рік

ЗМІСТ

ЗМІСТ.....	2
ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ АДАПТАЦІЙНОГО РЕСУРСУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ.....	7
1.1. Поняття «внутрішньо переміщена особа», «переселенець», «внутрішній переселенець», «мігрант», «адаптаційний ресурс», «адаптація».....	7
1.2. Теорії досліджень внутрішньо переміщених осіб.....	16
РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ.....	23
2.1. Загальна характеристика проблемних питань переселенців.....	23
2.2. Адаптаційний ресурс переміщених осіб як позитивний вплив на сучасне українське суспільство.....	38
РОЗДІЛ 3. ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННИСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ВПО (ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ) В ПРОЦЕСІ ЇХ ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ.....	46
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	71
ДОДАТКИ.....	77

ВСТУП

Актуальність теми: На сьогоднішній день поняття внутрішньо переміщеної особи в Україні досить актуальне. Причиною його виникнення став збройний конфлікт на Сході України. Збройні протистояння завжди призводять до соціальних та психологічних проблем як однієї людини, так і цілих груп, а також країни в цілому. В даному дослідженні мова піде саме про переміщених осіб зі східних регіонів нашої держави. Дуже важливо, щоб людина, яка опинилася безпосередньо поряд з проведенням бойових дій, потім змогла пристосуватись до нового життя, мирного життя, але вже з іншим житлом, новою роботою, незвичними соціально-побутовими умовами. Людина, яка покинула своє звичне місце проживання та опинилася в незнайомих обставинах, особливо сильно потребує захисту та опіки від держави, а також людей, які відтепер будуть оточувати її. Проблема адаптації внутрішньо переміщених осіб є надзвичайно важливою для України, бо станом на 30 травня 2020 року кількість переселенців сягнула 1 млн. 584 тис. осіб або 1,3 млн. сімей. Ця цифра є досить великою. Внутрішньо переміщені особи в найкоротші терміни мають знайти житло, нову роботу, влаштувати дітей у садочки та школи та жити за новими правилами, покладаючись лише на себе.

Українська влада виявилася неготова до вирішення соціально-економічних проблем внутрішньо переміщених осіб. Спочатку потрібно було чітко визначитися з поняттям ВПО, хто саме підпадає під цю категорію людей, якого захисту та допомоги вони потребують. Це люди з Донбасу, громадяни України, які змушені були покинути власні домівки задля збереження життя. Але спочатку держава їх ніби не помічала. Пройшло не мало часу з початку збройного конфлікту і лише в 2016 році було створено Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб. В силу відсутності досвіду в цих питаннях влада тільки починає налагоджувати механізм державної

допомоги внутрішньо переміщеним особам. Міжнародні та волонтерські організації виявилися більш успішними в питанні негайної допомоги ВПЛ, маючи досвід з переселенцями Сирії, Іраку, Ємену. Перед українською владою стоїть завдання якомога більше полегшити адаптацію та інтеграцію переміщених осіб серед місцевого населення, щоб вони могли налагодити нормальні соціально-побутові умови для життя разом зі своїми родинами на території України.

Беручи до уваги чисельність внутрішньо переміщених осіб в Україні, можна стверджувати, що ця нова категорія людей змінює структуру українського суспільства, тому психологічна адаптація ВПО є надзвичайно актуальною для сучасної психології.

Ступінь розробленості теми

Проблеми внутрішньо переміщених осіб сьогодні вивчають вчені різних галузей освіти. Кожен із них хоче допомогти у вирішенні найголовніших потреб переселенців на новому місці, донести до Уряду питання, що є майже глобальними для людей, які змушені були покинути своє постійне місце проживання.

Серед сучасних вчених активно займаються вивченням проблем внутрішньо переміщених осіб такі вчені, як: О.Балакірева, А.Солодько, О.Міхеєва, Т.Старинська, У.Садова тощо.

Але особливо слід відзначити дослідження вимушено переміщених осіб Ольги Балакіревої, яка визначила основні проблеми переселенців у своїх працях: «Ставлення до переселенців і волонтерської діяльності», «Спектр проблем вимушених переселенців в Україні: швидка оцінка ситуації та потреб», «Оцінка потреб внутрішньо переміщених жінок та осіб похилого віку в Україні».

Із зарубіжних вчених можна звернутися до теорії «соціальної травми» Петра Штомпки та «культурної травми» Д.Александера.

Також працювали над розробкою проблем адаптації переселенців Вікторія Середа та Оксана Міхеєва в праці «Сучасні українські внутрішньо переміщені особи: основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації». Велику допомогу надали дослідження, присвячені питанням психологічної адаптації переселенців. Серед таких робіт слід відзначити роботи: В.В. Гриценко, М.М. Лебедева, Г.У. Солдатова, Т.Г. Стефаненко, А.А. Сусоколов, В.М. Павленко та інші.

Мета дослідження – аналіз механізму психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб на новому місці проживання серед приймаючих громад.

Об’єкт дослідження – внутрішньо переміщені особи як нова соціальна група українського суспільства.

Предмет дослідження – психологічна адаптація внутрішньо переміщених осіб.

Відповідно до предмета та мети дослідження було запропоновано таку **гіпотезу**: успішна психологічна адаптація залежить від набуття певного статусу, коригування соціальних уявлень, переживань та поведінки на новому місці проживання.

Задачі роботи:

- дослідити теоретико-методологічні засади психологічної адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб;
- вивчити проблеми та соціальне становище в приймаючих громадах вимушено переміщених осіб;
- проаналізувати проблеми адаптації внутрішньо переміщених осіб;

- визначити механізми більш швидкої інтеграції внутрішньо переміщених осіб в українське суспільство.

Методи, які використовуються для дослідження : аналіз всіх проблем вимушених переселенців, опитування (анкетування), порівняння, метод узагальнення всіх основних понять дослідження, системний підхід, термінологічний принцип та вторинний аналіз соціологічних даних.

Публікації: Результати дослідження було висвітлено у матеріалах I Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Сучасні проблеми психологічної теорії та практики», місто Ніжин, листопад 2019 року.

Структура та обсяг роботи: магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків.

Розділ 1. Теорія і методологія досліджень адаптаційного ресурсу внутрішньо переміщених осіб

1.1. Поняття «внутрішньо переміщена особа», «переселенець», «внутрішній переселенець», «мігрант», «адаптація»

Теоретичний аспект визначення категорії “внутрішньо переміщені особи” досліджений рядом науковців. Зокрема М. Ніколайчук зауважує, що “внутрішньо переміщені особи – це специфічна цільова група реалізації міграційної політики, які й притаманні різно рідні ознаки, детерміновані особливими потребами, особистісними характеристиками та впливами зовнішнього середовища” [11, с. 109].

Г. Гудвін-Гілл визначає ВПО як осіб, котрі змушені раптово втікати зі своїх будинків у великих кількостях у результаті збройного конфлікту, внутрішньої ворожнечі, систематичних порушень прав людини або стихійних лих і перебувають на території власної країни. Ототожнюючи поняття “внутрішньо переміщена особа” та “переселенець”, автор підкреслює, що фактично ВПО – це особи, як і підпадають під визначення “вимушені переселенці”, але як і, покинувши місце свого постійного проживання, залишаються в країні своєї громадянської належності й можуть користуватися її захистом [3, с. 314-315].

У своїй дисертації “Адміністративно-правовий статус біженців і вимушених переселенців в Азербайджанській Республіці” Р. І. Наджафгулієв зазначає, що під поняттям “внутрішньо переміщена особа” слід розуміти, особу, яка є громадянином своєї держави, але змушена покинути місце постійного проживання і переселитися в інше місце в результаті військової агресії, стихійного або техногенного лиха [4, с. 52].

Автор до основних причин, що змусили внутрішньо переміщених осіб мігрувати відносить: військову агресію, стихійні або техногенні лиха. Також М. М. Сірант зазначає, що особи, переміщені всередині країни, – це люди чи групи

людей, які були вимушені покинути свої домівки, щоб урятуватися від збройних конфліктів, проявів насильства, або масових порушень прав людини [5, с. 158]. Науковець стверджує, що основними причинами внутрішнього переселення є збройні конфлікти, прояви насильства та масові порушення прав людини. У науковій публікації “До проблеми сутності поняття “внутрішньо переміщені особи””: державна політика та регіональна практика” М. І. Малиха визначає внутрішньо переміщених осіб, як громадян держави, які через військові дії та їх наслідки змушені покинути постійне місце проживання задля забезпечення свого життя, при цьому не перетинаючи межі державного кордону [6, с. 10].

Виходячи з аналізу вищенаведених понять, можна дійти висновку, що основною та найбільш поширеною причиною внутрішньої міграції є конфлікт із застосуванням зброї або військового потенціалу у країні. Наступною за значущістю є загальновідоме, системне порушення прав людини і стихійні або техногенні лиха, що унеможливають подальше перебування на територіях, де відбулася катастрофа. Разом із тим, внутрішньо переміщені особи вимушено здійснюють переміщення, тобто самостійно з вищезазначених обставин, та примусово, якщо переміщення відбувається не з власної волі, а з примусу держави. У контекст і проведеного науково-теоретичного розгляду досліджуваного поняття хочемо виокремити власне визначення даної категорії осіб.

Вимушено внутрішньо переміщені особи – це особи, або група осіб, які змушені покинути своє місце проживання в результаті ускладнення політичної, соціальної, економічної, екологічної ситуації у відповідній адміністративно-територіальній одиниці з метою уникнення порушень прав людини, воєнного конфлікту, жорстокого поводження і потребують правового та соціального захисту держави. Беручи до уваги визначення поняття “внутрішньо переміщені особи”, варто зробити акцент на тому, що останніх заведено також називати «вимушеними переселенцями» або просто “переселенцями”.

Аналіз різних наукових джерел демонструє, що в ході дослідження адаптації ВПО та громад, що їх приймають, головну увагу приділено різним аспектам цих процесів (станів). Це відображає як різні фокуси зацікавлень окремих наук (наприклад, економіки, психології, соціології, демографії, антропології, медицини тощо), так і відмінності в теоретико-методологічних підходах. Медична наука в контексті питань адаптації та інтеграції ВПО більше зосереджується на стані здоров'я переміщених осіб, поширеності захворюваності, зокрема епідемій. Психологічна наука більше цікавиться психологічними станами ВПО, в тому числі стресом, а також їх поведінковими наслідками. Соціологія й антропологія приділяють більше уваги взаємодії ВПО з новим культурним середовищем і можливою трансформацією ідентичності ВПО. Економіка відносно більше цікавиться витратами та потенціалом ВПО, здатністю переміщеної особи отримати доступ на ринок праці в середовищі, яке приймає ВПО, та відновити свій рівень професійного статусу. Попри те, що для кожної з названих наук у дослідженні адаптації ВПО існують свої методологічні особливості, продиктовані предметом дослідження й фокусом дослідницького інтересу, можна виокремити два теоретико-методологічні підходи, які поширюються за межі тільки однієї наукової дисципліни: соціокультурний і ресурсний (останній також можна називати в широкому сенсі "економічним").

Соціокультурний підхід. У рамках соціокультурного теоретико-методологічного підходу адаптація розглядається як подолання шоку від зміни звичного культурного оточення та необхідність пристосуватись до іншої культури, в тому числі, знайшовши спосіб співіснування ідентичності ВПО з ідентичностями оточуючих груп. Інтеграція ВПО в громадах, які їх приймають, інтерпретується, відповідно, як зближення ідентичності.

На практиці співіснування ідентичності ВПО та оточуючих груп та зближення може відбуватись двома основними шляхами, відомими завдяки дослідженням культурної антропології: асиміляції та мультикультуралізму.

Вибір шляху значною мірою залежить від того, наскільки культурна, соціальна та політична різноманітності між ВПО та групами (громадами), що їх приймають, розглядаються як можливість або загроза. Дебати щодо вибору між політикою мультикультуралізму й асиміляції відіграють важливу роль у дослідженнях інтеграції мігрантів у цілому та постконфліктних переміщених осіб зокрема [8].

Незважаючи на те, що позиція, характерна для соціокультурного теоретико-методологічного підходу, знаходить чільне місце не тільки у вітчизняних, але й зарубіжних ЗМІ, політичних дебатах і подеколи громадській думці, наукова увага до цього підходу в межах наукового середовища протягом останнього десятиріччя суттєво знизилась. У наукових дослідженнях вимушеної міграції головну роль починає відігравати ресурсний підхід.

Ресурсний підхід. Суть цього підходу формулюється таким чином: “Ресурси можна визначити як засоби, за допомогою яких люди задовольняють потреби, переслідують цілі та виконують вимоги... Вивчення адаптації мігрантів – це, в принципі, вивчення факторів, які полегшують або обмежують доступ до ресурсів” [9, р. 7]. У рамках ресурсного підходу адаптація розглядається як пристосування до втрати значної частини ресурсів, як і мали ВПО до переміщення, а також отримання доступу до ресурсів у новому місці перебування. Інтеграція розглядається як налагодження спільного використання ресурсів ВПО та місцевими громадами, що їх приймають. Вперше підхід був чітко представлений антропологом Б. Харрелл-Бонд [10].

Д. Райан, Б. Дулі та Ч. Бенсон запропонували розділити ресурси на чотири групи: особисті, матеріальні, соціальні та культурні. “Біженці прибувають до суспільства, яке їх приймає, зазнавши деяких втрат в обсягах своїх ресурсів... Для відновлення втрачених ресурсів можуть бути використані дві стратегії: заміщення ресурсів або заміна ресурсів (resource replacement or resource substitution – I.T.)” [9, р. 12].

Як зазначають автори, звична родинна соціальна підтримка на новому місці може бути заміщена підтримкою від друзів, релігійних або громадських організацій. Прикладом заміни ресурсів є ситуація, коли чоловіки, маючи складності з пошуком нової роботи, можуть приділити більше уваги сім'ї (зокрема вихованню дітей або догляду за батьками похилого віку). У цілому соціокультурний підхід до адаптації та інтеграції ВПО є менш релевантним нинішнім умовам України. Згідно з даним підходом, відмінності у культурі між ВПО та громадами, які їх приймають, є суттєвими (наприклад, якщо ці відмінності продиктовані різним етнічним складом ВПО та решти населення).

В Україні ВПО походять з регіонів і груп, які мають особливості в ідентичності та культурі (мові, релігії, етнонаціональній ідентичності, співвідношенні між регіональною та національною ідентичністю), і ці особливості були предметом численних досліджень, але їх практична вага виявилася незначною. Проте соціокультурний підхід більше придатний для опису проблем і процесу адаптації та інтеграції деяких груп, які дійсно відрізняються своєю культурою та ідентичністю від більшості населення України, зокрема, етнічних і релігійних меншин (прикладом можуть бути роми з Донецької області чи традиціоналістськи налаштовані мусульманські громади з Криму).

Релевантним нинішнім українським умовам є ресурсний підхід. Відмінності в ресурсах між ВПО є чинником, який суттєвіше, ніж культура та ідентичність, диференціює більшість ВПО. Цей підхід краще описує характер матеріальних і нематеріальних втрат, які внаслідок переміщення зазнають ВПО з Донецької та Луганської областей (і меншою мірою – з АР Крим). Крім того, цей підхід більш придатний для емпіричного спостереження та квантифікації. Оскільки дані підходи не є взаємовиключними, а також мають можливості, що значною мірою не перетинаються, на нашу думку, доцільно їх синтезувати та

регулярно рефлексивно перевіряти, які з них краще відповідають конкретним групам ВПО та умовам.

Згідно з аналізом наукових публікацій, поняття “адаптація” по відношенню до мігрантів використовується рідко. Його вживання поширене в психологічній літературі, присвяченій ВПО, і стає епізодичним, якщо розглядати дослідження в межах інших наукових дисциплін. У межах соціокультурного підходу поняття “адаптація” по відношенню до вимушених мігрантів означає процес, який триває протягом короткого періоду після переміщення в нове місце і пов’язаний з не обхідністю пережити стрес від зміни місця проживання та забезпечити (присосувати) свій спосіб життя до нових умов.

Н.Е. Мазіна, Н.С. Скок вважають, що соціально-економічна адаптація внутрішньо переміщених осіб – це об’єктивно необхідний процес входження індивіда у оновлене соціальне середовище, з перебігом якого особистість не тільки задовольняє свої потреби та досягає життєвих цілей, але й стає спроможною для здійснення прогресивних змін самого середовища [2, с. 136].

З точки зору ресурсного підходу, вимушене переміщення супроводжується втратою або зменшенням доступу до накопичених ресурсів: житла, іншого нерухомого та рухомого майна, комунальної інфраструктури, ринку праці, дружніх, сімейних та інших соціальних зв’язків тощо. Втрати можуть бути отримані як до і під час міграції, так і після, у новому соціокультурному середовищі. Ресурси, які лишилися в попередньому культурному середовищі мігранта, можуть застаріти або знецінитись. Адаптація мігрантів до нових умов багато в чому залежить від їх здатності повернути втрачені ресурси (наприклад, соціальну підтримку) та отримати нові, що є важливими для середовища, яке приймає мігрантів (зокрема, володіння місцевою мовою).

Таким чином, адаптація ВПО – це процес, під час якого індивіди прагнуть задовольнити свої потреби, переслідують власні цілі та відповідають вимогам нового суспільства після переміщення [9, с. 7].

У цілому можна виокремити такі виміри адаптації ВПО у рамках: – соціокультурного підходу – подолання психологічного стресу, викликаного фактом переміщення до нового місця проживання; – ресурсного підходу – отримання інформації щодо наявності та розташування в новому місці проживання ресурсів, які необхідні для підтримання “життєдіяльності” (житла, продуктів харчування, джерел доходів (заробітної плати, доходів від підприємницької діяльності, соціальних виплат), медичного обслуговування, освітніх закладів, транспорту та комунікацій тощо).

Аналіз наукової літератури показав, що адаптацію ВПО також рекомендують розглядати не як одноетапний процес, а як послідовність етапів. Цілком слушною видається позиція О. Макарової, яка вважає, що відсутність реальних перспектив щодо припинення бойових дій найближчим часом та швидкого відновлення контролю держави над цими територіями зумовлює необхідність прийняття програм щодо соціальної підтримки та адаптації переміщених осіб на територіях їх розміщення, а також заходів щодо протидії можливим негативним соціально-економічним наслідкам для територій-реципієнтів. Політика щодо внутрішньо переміщених осіб має забезпечити баланс між інтересами місцевих громад та необхідністю створення гідних умов для життя і праці постраждалих осіб. Програма реінтеграції для вимушено переміщених осіб має бути спрямована не лише на підтримку зайнятості для переселенців, але й сприяти соціально-економічному розвитку місцевих громад шляхом використання наявного людського потенціалу переміщених осіб: їх доволі високої соціальної та територіальної мобільності, економічної активності, інтелектуального та демографічного потенціалу [7, с. 175].

Масова міграція населення всередині країни пов’язана з низкою особливих проблем, які виникають як у самих внутрішньо переміщених осіб, так і в суспільстві в цілому – відбувається абсолютне спрощення поведінки людини заради виживання, однак це породжує загальну невизначеність у суспільних

відносинах. Відсутність реальних перспектив щодо відновлення у найближчій перспективі контролю держави над тимчасово окупованою територією зумовлює необхідність вироблення адекватних адаптаційних стратегій. Насамперед, треба зазначити, що на відміну від добровільної міграції, коли соціальний статус особи у більшості випадків покращується, результатом вимушеної міграції є значне його погіршення та часткова чи повна втрата добробуту та раніше отримуваних доходів.

Під вимушеністю розуміється відсутність позитивної мотивації для переміщення, а також зміну умов проживання, за якої стає неможливим нормальна життєдіяльність чи виникає реальна загроза безпеці за відсутності перспективи нормалізації ситуації. Центральним елементом адаптації виступає її мета, виходячи з якої суб'єкт знаходить вихід із стану конфлікту із зовнішнім середовищем. Активна стратегія адаптації передбачає прагнення суб'єкта змінити середовище, пасивна – підкорення життєвим обставинам.

Виходячи з результатів дослідження Д. Канемана та А. Тверскі, можливий ще один варіант поведінки людини за умов ризику і невизначеності – це так званий “феномен асиметрії”, внаслідок дії якого людина приймає ряд несумісних рішень, частина з яких на перспективу спрямовані на досягнення виграшу та рішень, що мають на меті уникнення програшу [13]. Для оцінки адаптаційних стратегій вимушених переселенців можна застосувати теорію, запропоновану J. Gullahorn. В основу покладено гіпотезу щодо відповідності протікання адаптації деякій U-подібній кривій, окремі частини якої відтворюють етапи цього процесу: – перший етап, що характеризується оптимістичними очікуваннями та надіями на майбутнє; – другий етап характеризується зростанням негативного впливу середовища на людину, що викликає в неї стан депресії та розчарування; – третій етап характеризується максимальним проявом симптомів безпорадності та виникненням психосоматичних розладів; – четвертий етап супроводжується

появою оптимізму, відчуттям задоволеності і інтегрованості до нових умов; – п'ятий етап завершується повною адаптацією індивіда.

Разом з цим, частина вимушених переселенців не зможуть (чи не захочуть) повністю адаптуватися до нового середовища і після нормалізації ситуації повернутися на попереднє місце проживання. Там їх чекають нові проблеми реадаптації, які знову повторюють U-подібну криву [14].

Таким чином, можна зробити декілька висновків. По-перше, внутрішньо переміщені особи – це особи, або група осіб, які змушені покинути своє місце проживання в результаті ускладнення політичної, соціальної, економічної, екологічної ситуації у відповідній адміністративнотериторіальній одиниці з метою уникнення порушень прав людини, воєнного конфлікту, жорстокого поводження і потребують правового та соціального захисту держави. Адаптація ВПО є комплексним процесом. Він об'єднує декілька сфер, які можуть досліджуватися різними науками – медициною, психологією, соціологією, антропологією, економікою тощо. Існує два теоретико-методологічні підходи, які виходять за межі конкретної науки та представляють досить різні кути зору на те, чим є адаптація й інтеграція ВПО: соціокультурний і ресурсний. Соціокультурний підхід приділяє більшу увагу внутрішньому світу ВПО, суб'єктивним вимірам адаптації й інтеграції, ресурсний – зовнішнім атрибутам ВПО та, відповідно, об'єктивним параметрам. Для соціокультурного підходу адаптація – подолання шоку, насамперед, культурного, від потрапляння в інше культурне середовище, до якого не обхідно пристосуватись, зокрема пристосувати свою ідентичність. Для ресурсного підходу адаптація – отримання інформації про те, де і яким чином в новому місці проживання можливо отримати ресурси, не обхідні для ВПО. По-друге, у цілому, адаптація є складним, багатограним процесом пристосування мігрантів до нового соціокультурного середовища та приймаючого соціуму до новоприбулих осіб, їх соціально-економічних, культурних потреб тощо. Таким чином, суб'єктами адаптації

виступають, з одного боку, іммігранти чи внутрішньо переміщені особи, а з іншого – органи державної влади, органи місцевого самоврядування, різноманітні соціальні інститути, а також місцеві мешканці та представники інших груп і національних меншин. Серед перелічених у роботі стратегій адаптації найбільш оптимальною як для окремого індивіда, так і всього суспільства є модель інтеграції, коли можна певною мірою зберегти власну національну ідентичність, культуру і при цьому бути невід'ємним і корисним суб'єктом великого соціуму. Реалізація такої моделі адаптації можлива лише за умови, що середовище приймаючого соціуму є відкритим і сприятливим для цього, а також добровільного вибору самого адаптанта.

1.2. Теорії досліджень внутрішньо переміщених осіб

Одним із наслідків вимушеної міграції є поява окремої категорії людей, а саме – внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Окремі роботи було присвячено саме дослідженню внутрішньо переміщених осіб, серед яких зазначимо, насамперед, роботи Е. Муні [22], П. Орхарда [21], Дж. Хетвея [20], С. Хайнс [21]. Найбільш поширеними напрямками вивчення ВПО в дослідженнях іноземних науковців є історія походження поняття «внутрішньо переміщені особи», питання приналежності до місця проживання та повернення, проблеми здоров'я та потреби переселенців.

Перші спроби описати становище ВПО в Україні були зроблені у працях О. Балакіревої, О. Більовського, Т. Семигіної, Н. Гусак та С. Трухан, Ю. Середи, О. Міхеєвої, Л. Хижняк та ін. Але в українському академічному дискурсі тема ВПО розкривається більшою мірою в емпіричних дослідженнях. Розглядаються певні аспекти цього феномену, такі як кількість зареєстрованих осіб, їх адаптація, інтеграція до приймаючих громад, ставлення жителів цих громад до переміщених осіб, мотиви переїзду та повернення до дому. Разом із тим існує певна потреба в

концептуалізації поняття «внутрішньо переміщені особи», його розмежування із суміжними поняттями, а також напрацювання певних теоретичних підходів, що можуть стати підґрунтям для дослідження ВПО.

Виділимо два основні незмінні критерії, які характеризують внутрішнє переміщення. Першим критерієм є недобровільний характер руху. Другим критерієм є те, що внутрішньо переміщені особи мігрують в межах національних кордонів. Але тут існує можливість раптової зміни кордону, наприклад, як це сталося з розпадом колишньої Югославії та Радянського Союзу або анексією Криму. Тому кращим є формулювання «ті, хто не перетнув міжнародно визнаний державний кордон» [16]. Треба відмітити, що люди можуть стати внутрішньо переміщеними особами не лише внаслідок переселення, але і в очікуванні таких наслідків: люди можуть змінювати місце проживання не тільки в результаті певних наслідків, а й для того, щоб уникнути їх. Переселення не завжди зумовлене насильством, конфліктами та переслідуваннями, а іноді відбувається в результаті техногенної або природної катастрофи. Існує багато випадків, коли населення виселялося внаслідок повеней, землетрусів та голоду, а також техногенних катастроф, таких як ядерні чи хімічні. Вони також, фактично, є внутрішніми особами і часто потребують гуманітарної допомоги, а в деяких випадках – захисту [16].

Деякі дослідники пропонують розширити поняття внутрішньо переміщена особа та охопити осіб, які мігрують через крайню бідність або інші економічні проблеми, тобто прирівнюють їх до економічних мігрантів. Але дані групи мігрантів розрізняються за характером міграції. Міграція з «привертаючим характером» передбачає, що люди знають, куди і навіщо їдуть, тобто еміграція для них – засіб вирішення певних життєвих завдань, тоді як міграція, головною метою якої є залишити місце перебування, тобто еміграція сама по собі, має для людей «виштовхуючий характер». Безумовно, економічні фактори важливі при переміщенні, але грають допоміжну роль. Більш того, є випадки, коли уряд

визначає вимушених переселенців як «мігрантів», намагаючись відвернути увагу від недобровільного характеру їх руху та тим самим уникнути своїх обов'язків щодо даної категорії людей. Саме з цих причин важливо відрізнити внутрішньо переміщених осіб та економічних мігрантів [16].

Ще однією особливістю ВПО є те, що цей термін не надає правового статусу, а скоріш має описовий характер. У той час, як біженці, втративши захист своєї країни та перебуваючи за межами своєї власної держави, вимагають спеціального правового статусу, права та гарантії, спричинені фактом, що вони є людьми та громадянами або звичайними мешканцями певної держави, це не є необхідним для ВПО. Також на сьогодні не існує певного консенсусу щодо того, протягом якого періоду необхідно вважати людину внутрішньо переміщеною особою та коли цей статус має бути припинений. Для деякого внутрішнього переміщення закінчується лише після повернення ВПО та ефективного скасування їхнього переміщення. Однак, оскільки без певного повернення не завжди можливе, це може призвести до ситуацій, коли внутрішнє переміщення має перспективу ніколи не закінчитися, і, натомість, складне становище передається наступним поколінням. З іншого боку, внутрішнє переміщення може закінчуватися різко, навіть через кілька місяців після фактичного переміщення. У деяких випадках саме здатність або готовність уряду надавати гуманітарну допомогу є вирішальним фактором. Уряди можуть оголосити, що внутрішнє переміщення закінчилося, щоб дати змогу країні повернутися до норми, навіть якщо фактичні умови передбачають інше [16].

Багато внутрішньо переміщених осіб знаходиться у скрутних обставинах протягом років або навіть десятиліть. Існує термін «затяжне внутрішнє переміщення» або «тривале внутрішнє переміщення», який зазвичай відноситься до тих випадків, в яких прогрес у напрямку довгострокового рішення дуже повільний або застопорився (це такі країни, як Бурунді, Колумбія, Грузія, Сербія, Судан, Уганда, Україна). Багато переселенців, переміщених унаслідок

конфлікті в, стихійних лих, проєкті в державного чи приватного розвитку, залишаються без надійних та безпечних умов проживання та засобів до існування протягом багатьох років і стикаються з дискримінацією, пов'язаною з їхнім переміщенням. Їхні потреби розвиваються з часом, і тривале переміщення часто пов'язане із зuboжінням, збільшенням проблем уразливості та захисту, що підриває стійкість до подальших потрясінь та стресів.

Таким чином, хоча ВПО часто характеризуються в контексті концепції «внутрішніх біженців», фактично внутрішнє переміщення набагато ширше, ніж концепція біженця. Це не обмежується лише конфліктами та переслідуванням, але охоплює інші причини примусового переселення, включаючи стихійні лиха, а також можуть охоплювати люде й, змушених переселятися з а проєкта ми розвитку.

В офіційному українському дискурсі «внутрішньо переміщена особа» – це «громадянин України, який постійно проживає в Україні, якого змусили або який самостійно покинув своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [8].

Дослідження феномену ВПО потребує створення певної теоретичної бази. Слід зазначити, що серед теорій міграцій практично не існує теоретичних підходів, які присвячені виключно концептуалізації феномену внутрішньо переміщених осіб, оскільки більшість теорій стосуються міждержавних міграцій. Використовуючи дані теорії, спробуємо адаптувати їх, фокусуючись саме на проблематиці вимушеної внутрішньої міграції та ВПО.

Теорія «тяжіння та виштовхування (pull / push)» була розроблена Е. Лі у 1966р. Він припустив, що людина зважується на міграцію в залежності від факторів, що існують та детермінуються в країнах вибуття, факторів, що існують в країні прибуття, від так званих «проміжних обставин» (дистанція,

міграційна політика тощо), а також детермінанти, пов'язані з індивідуальними характеристиками мігрантів [10].

У кожній країні можна виділити фактори, які утримують населення на даній території (нейтральні чинники), що виштовхують його (push-factors) або його притягують (pull-factors). Одночасно з даними факторами діють різні обставини (третья група чинників), які виступають у якості обмеження міграційних потоків (проміжні перешкоди). Крім цього діють ще особисті суб'єктивні чинники, що впливають на прискорення або уповільнення міграції унаслідок неоднакової схильності до міграції.

Пізніше С. Оеберг доповнив цю теорію, виділивши «жорсткі та м'які» фактори. Бідність, соціальна нерівність та безробіття належать до «м'яких» факторів, а до числа «жорстких» – гуманітарні кризи, військові конфлікти, екологічні катастрофи [1]. Теорія «тяжіння та виштовхування» може бути використана також для розгляду феномену ВПО, якщо замістити «країни» на «регіони». Наприклад, якщо брати Україну, то для жителів Донбасу одним із виштовхуючих «жорстких» факторів стали воєнні події на сході країни, «м'якими» факторами виступали напружена політична ситуація у регіонах, рух за відділення Донбасу. Змінюючи місце проживання, переселенці обирали ті регіони, що так чи інакше притягували їхню увагу (територіальна близькість до зони анти-терористичної операції, мовлячи про регіон переселення, крупні адміністративні центри з розвинутою інфраструктурою, наявність знайомих та рідних у регіоні переселення, досвід переселення від тих, хто вже виїхав та ін). Серед обмежень до переїзду можна виділити транспортні витрати, брак інформації та негативні стереотипи про регіон переселення тощо.

П. Штомпка визначає «культурну травму» як стрес, викликаний соціальними змінами, які стосуються сфери культури, а в підсумку також колективної і індивідуальної ідентичності. Дослідник виділяє три рівня культурної травми: індивідуальний (біографія людини), колективний та

історичний. Найнижчий рівень це масштаб індивідуальної біографії людини. Колективні травми стосуються людських спільнот і відбуваються в результаті соціальних змін. Найбільш складним є третій рівень, коли травми піддаються цілі спільноти – етнічні, національні групи, регіони, цивілізації, навіть глобально все людство, а самі травматичні зміни можуть бути названі історичними. Поряд із раптовими, стрімкими, непередбаченими змінами проходять накопичувальні процеси: зростаюче перенаселення, все більша інтенсивність дорожнього руху, забруднення навколишнього середовища, поширення хвороб, пов'язаних із цивілізацією, зростання смертності населення, перевантаження міст і засобів комунікації. Зміни цього типу, досягаючи певного порогу, набувають травматогенного характеру, так само, як і «стресові» зміни, створюють несприятливий вплив на всю культуру і можуть представляти загрозу для суспільної ідентичності в самому великому масштабі. Це означає, що ці події стануть культурною травмою не тільки для безпосередніх свідків і учасників, а й для наступних поколінь. Внутрішньо переміщені особи відчувають себе розгубленими і пригніченими, в стані повної невизначеності та нестабільності, без впевненості у завтрашньому дні [12]. Стан, у якому вони перебувають, можна назвати травмою соціальних змін, яка за П. Штомпою включає шість послідовних стадій: 1. Структурне і культурне минуле – середовище, яке сприяє виникненню травми (дезорганізація, дезінтеграція, не стабільність). 2. Травматичні події або ситуації – стан напруги, пов'язаний із конкретними соціальними змінами (революція, радикальна реформа, окупація, геноцид та ін.). 3. Культурні рамки травми – особливі способи визначення, інтерпретації, вираження або тлумачення травматичних подій за допомогою фондів успадкованих культурних ресурсів. 4. Травматичні симптоми – дисонанс, що виникає через порушення усталених схем поведінки і уявлень та сигналізує про порушення нормальності у життєдіяльності суспільства (розкол, зміщення, дезорганізація). 5. Посттравматична адаптація – чутливість різних соціальних

груп до культурної травми. 6. Подолання травми – заключна фаза або початок нового циклу травматичної послідовності, якщо пом'якшена травма отримує потенційно сприятливі структурні та культурні умови для прояву нового виду травми [13].

Розділ 2. Проблеми внутрішньо переміщених осіб на території України

2.1. Загальна характеристика проблемних питань переселенців

Зміни не завжди є бажаними для людини. Адже, коли адаптаційні труднощі виникають внаслідок вільного вибору, наприклад, добровільний переїзд в інше місто це одне і зовсім інше, коли зміни ініціюється іншими особами (групами) (депортація, вимушена міграція) які не відповідають бажанням та потребам індивіда. Прийняття змін залежить від ступеня поширеності вимушеної та добровільної соціальної адаптації, і потребує вивчення, як виду відносин між індивідом (групою) і соціальним середовищем (державою).

Психологічна адаптація - складний, детермінований низкою об'єктивних (природним середовищем, соціально-економічним устроєм, усталеним укладом господарювання) та суб'єктивних (як існує ми культурницьки ми характеристика ми, ментальністю, поведінкою) чинників в процес: 1) пристосування вихідців із інших етнічних спільнот, зазвичай новоприбулих, до соціальних умов існування у новому середовищі. У цьому контексті психологічна адаптація передбачає такі важливі компоненти, як соціальне включення, передусім іммігрантів, у суспільство проживання, прийняття ними норм і цінностей цього суспільства (принаймні, не створення конфліктогенних ситуацій); 2) адаптивна діяльність людини стосовно довколишнього середовища, яка зумовлена динамікою соціальної реальності, у котрій перебуває людина [13].

Більшість науковців вважають, що соціальна адаптація – це вид взаємодії особистості (соціальної групи) із соціальним середовищем, під час якої узгоджуються вимоги й очікування її учасників, засвоюються індивідом норми і традиції групи, входження у її рольову структуру. У цьому контексті доречно розглянути власне взаємодію особистості та соціального середовища. Середовище – це соціально-побутові умови, у яких живе людина (її оточення); природні умови, у яких відбувається життєдіяльність певного організму,

речовини, тіла, що заповнюють простір і мають певні властивості. Соціальне середовище – 1) складне багаторівневе утворення, конкретний вияв суспільних відносин, що мають місце в суспільстві, у якому живе та розвивається особистість; 2) сукупність соціальних умов життєдіяльності людини (сфери суспільного життя, соціальні групи), які впливають на її свідомість та поведінку. Наявність соціального середовища – необхідна та обов'язкова умова соціалізації особистості. Саме соціальне середовище формує певні очікування щодо поведінки особистості [8].

Таким чином, зміст соціальної адаптації може бути зведений до того, що це цілісний, динамічний, безперервний, відносно сталий процес взаємодії особистості і соціального середовища, який формує здатність свідомо орієнтуватися в мінливих та екстремальних ситуаціях, виробляти адекватні соціальним реаліям моделі поведінки, раціонально використовувати індивідуальний та суспільний потенціал та досвід для узгодження оцінок і можливостей і найбільш повної реалізації своїх потреб і уподобань.

Вітчизняні й зарубіжні дослідники відмічають ознаки якості адаптованості індивіда до соціального оточення, серед яких слід відмітити: отримання статусу, місця в соціальній структурі суспільства; здатність самостійно долати стресові ситуації; установки на активну взаємодію із соціальним середовищем, продуктивність, психічна рівновага, здатність насолоджуватись життям, конструктивне вирішення конфліктних і напружених ситуацій, емоційно-насичені зв'язки з людьми тощо.

Інша культура змушує мігрантів відмовитися від попереднього (колишнього) способу життя, прийняти інші соціальні норми, правила та зразки поведінки. Для мігранта в процесі адаптації змінюється все - від природи й клімату до психологічних стосунків, а також традицій, звичаїв, ритуалів, цінностей. Адаптацію можна вважати успішною, якщо людина реалізує свій особистісний потенціал, можливість і здібності та успішно вирішує

психологічні й соціокультурні проблеми, оскільки процес адаптації є активним прагненням змінити середовище [9, С. 55].

Основними показниками успішності соціокультурної адаптації мігрантів Г. Солдатов а пропонує такі: 1) налагодження позитивних зв'язків з новим середовищем, вирішення щоденних життєвих проблем (школа, сім'я, побут, робота); 2) участь у соціальному й культурному житті приймаючого суспільства; 3) задовільні психічний стан і фізичне здоров'я; 4) адекватність у спілкуванні і у міжкультурних відносинах; 5) цілісність та інтегрованість особистості.

Таким чином, крім суто соціальних показників, основними, вирішальними є ознаки психологічного благополуччя, гармонійності і зрілості особистості, тобто все те, що безпосередньо пов'язується з поняттям психологічного здоров'я. Ситуація еміграції містить у собі низку чинників, що ушкоджують нервово-психічне функціонування індивідів. Це втрата соціального статусу, бідність, іншо-культурне оточення, міжпоколінний розрив культурної спадкоємності у родині. Вони породжують специфічні для міграції види психічних розладів («невроз емігрантів»). Встановлено, що нервово-психічне здоров'я мігрантів залежить від величини культурної дистанції між своєю країною і країною перебування [29].

Г. Солдатов а за результатами власних досліджень доводить, що для мігрантів також є характерними брак впевненості у собі, недовіра до оточуючих і психосоматичні прояви. Почуття втрати контролю над ситуацією, власної некомпетентності, нездійснення бажань виражаються у мігрантів у почуттях гніву, агресивності і ворожості стосовно до представників країни перебування [9].

А одним з важливіших чинників, який може ускладнювати або, навпаки, полегшувати адаптаційний процес, є очікування мігрантів. Було встановлено, що реалістичні очікування полегшують процес міжкультурної адаптації, в той час як помилкові очікування здатні викликати виникнення більшої кількості проблем і посилення стресу.

Для оцінки адаптаційних стратегій вимушених переселенців можна застосувати теорію, запропоновану J. Gullahorn. В основу покладено гіпотезу щодо відповідності протікання адаптації деякій U-подібній кривій, окремі частини якої відтворюють етапи цього процесу: - перший етап, що характеризується оптимістичними очікуваннями та надіями на майбутнє; - другий етап характеризується зростанням негативного впливу середовища на людину, що викликає в неї стан депресії та розчарування; - третій етап характеризується максимальним проявом симптомів безпорадності та виникненням психосоматичних розладів; - четвертий етап супроводжується появою оптимізму, відчуттям задоволеності інтегрованості до нових умов; - п'ятий етап завершується повною адаптацією індивіда. Разом із цим частина вимушених переселенців не зможуть (чи не захочуть) повністю адаптуватися до нового середовища і після нормалізації ситуації повернуться на попереднє місце проживання. Там їх чекають нові проблеми реадаптації, які знов у повторюють U-подібну криву [17, С. 136].

Розглядаючи відмінності між добровільною та вимушеною міграцією, Л. Корель зазначає, що у випадку добровільної міграції спочатку, як правило, у суб'єкта адаптації виникає позитивна установка на нове явище, тобто відбувається адаптація свідомості, а потім уже нова адекватна форма поведінки. Або ж особа поступово змінює звичні стандарти поведінки, особливо не переймаючись сутністю довоколишньої дійсності, а з часом відбувається кореляція її свідомості.

Вимушені адаптації виникають у тих середовищах, які жорстко диктують свої умови адаптації, – в особі виникає негативна установка на освоєння нових явищ, вона вимушена вибудовувати свою поведінку в незнайомому середовищі. Розподіл адаптаційних стратегій за добровільністю чи вимушеністю є ключовим в установках особи на успішність пристосування до нових умов [17, С. 136].

М. Шабанова в своїй статті «Соціально-психологічна адаптація в контексті свободи» дає так у характеристик у адаптації. Добровільна адаптація, має місце тоді, коли нові цінності і способи соціальної дії, які пропонуються соціальним середовищем, не вступають у суперечність із системою ціннісних орієнтацій індивіда. Вона відбувається, якщо: 1) декларовані принципи і норми соціального буття «вписуються» в систему найбільш значущих інтересів і потреб людини або навіть створюють більш сприятливі умови для реалізації інтересів; 2) ціннісні орієнтації, раніше властиві індивіду, змінюються в нових умовах без особливої напруги і опору, бо індивід особисто повірив або переконався у перевагах нового порівняно зі старим; 3) проголошені ідеї, незважаючи на активне чи пасивне масове неприйняття індивідами, в тій чи іншій мірі коригуються, наближаючись до ціннісних орієнтацій і намірів тих чи інших соціальних груп [30, С. 82].

В перших двох випадках індивід не прагне змінити запропоновані «правила гри» (вони або не заважають діяти звичним чином, людина переконався в їх перевагах, добровільно прийняла і по можливості реалізує нові цінності і способи соціальної дії); в третьому випадку ініціатори перетворень змушені враховувати реакцію індивідів які прагнуть впливати на середовище з тим, щоб змінити його, і це їм певною мірою вдається, так що адаптація є скоригованою з урахуванням визначених групових вимог соціального середовища [30, С. 82].

Вимушена адаптація має місце тоді, коли напрями і методи перетворень не відповідають, суперечать уявленням і установкам індивіда, який, однак, у кінцевому рахунку не може не рахуватися з ними, не сприяти їх реалізації, щоб задовольнити свої життєво важливі цілі. Вона виявляє себе, якщо: 1) не приймаючи нового, індивід намагається змінити соціальні цінності і поведінкові моделі, які вводяться і утверджуються середовищем, але ці спроби виявляються безуспішними, від чого доводиться підкоритися (тимчасово або остаточно) новим «правилам гри»; 2) опираючись новому, але спираючись на

свій минулий життєвий досвід, соціальний стан, можливості та інші обставини, індивід вимушено підпорядковується, зовсім не намагаючись що-небудь змінити. 3) нові способи соціальної дії, навіть не суперечать ціннісним орієнтаціям індивіда, менше, ніж попередні, відповідають його об'єктивним якостям, однак він змушений використовувати їх (ціною величезних зусиль заради виживання) [30, С. 83].

Перейдемо до проблем з якими сикаються внутрішньо переміщені особи в процесі адаптації. Вивчення звернень ВПО до громадських приймалень правозахисних організацій дозволяє констатувати, що на початку 2015 року під час активних бойових дій головними проблемами для переселенців виступали: 1. Евакуація з зони конфлікту. Не вистачало транс порт у, у том у числ і спеціалізованого. Автобуси потрапляли під обстріли терористів, деякі автобуси не випускали з територій, підконтрольних сепаратистам. 2. Брак місць для транзитного тимчасового поселення. 3. Психологічні травми. ВПО час то прибували у стані стресу через обстріли, зруйнування житла, загрози життю та здоров'ю, загибель близьких. 4. Отримання довідки ВПО, відновлення пенсій та соціальних виплат, а також оформлення грошової допомоги від держави. Черги, щоб стати на облік, в східних регіонах України на початку року розтягувалися на кілька місяців. Люди залишалися без коштів і могли розраховувати тільки на благодійну та гуманітарну допомогу. 5. Медицина. Доступ ВПО до безоплатних медичних послуг часто не виправдано пов'язаний із взяттям на облік і реєстрацією місця проживання. Існувала також проблема не врахування ВПО при розподіленні державою життєво необхідних медичних препаратів для хворих, які їх потребують (наприклад, гемодіалізу) [19].

Невирішеними проблемами, які залишилися в другій половині 2020 року стали: 1. Дискримінація ВПО внаслідок недоліків наведених вище законодавчих та підзаконних актів та адміністративної практики. 2. Житло для переселенців. 3. Працевлаштування [19].

За даними Моніторингу надання медичної допомоги та витрачання бюджетних коштів на ВПО проведеного харківським інститутом соціальних досліджень разом із Чугуївською право захисною групою за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» визначено, що серед головних проблем, які хвилюють переселенців більш за все, станом на березень 2015 року більш за все, можна визначити пошук житла (66 % від усіх відповідей), потребу у харчуванні (43 %), труднощі у працевлаштуванні (41 %), відсутність грошей на повернення додому (26 %), потребу у теплих речах (25 %) [46].

Працевлаштування. Досить важливою також є детермінація економічної активності працуючого населення, яка формує різні системи ціннісних орієнтацій людей, впливає на рівень готовності до підприємництва. Установки та орієнтації щодо відкриття власної справи, а також оцінки спроможності займатися підприємницькою діяльністю значною мірою залежать від рівня матеріального становища населення. Потенційна готовність створити власне підприємство, відкрити свою справу серед бідних прошарків є у 5 разів нижчою, ніж у групи з матеріальним становищем, вищим за середнє, та в 4 рази – із середнім рівнем добробуту. Бідний прошарок має низькі можливості адаптації до сучасного соціального середовища і за цих умов перебуває в стані очікування та не починає активних дій задля поліпшення добробуту. Встановлено, що чим вищим є добробут соціальної групи, тим вищими є оцінки спроможності займатися підприємницькою діяльністю. Зазначене питання набуває ваги серед населення працездатного віку у зв'язку з низхідними процесами мобільності за матеріальним становищем.

Виходячи з результатів дослідження «Оцінка потреб внутрішньо переміщених осіб в Україні та послуг для них», яке проводилося у січні 2015-2019 рр. МГО «Соціальні ініціативи з охорони праці та здоров'я», першочерговими потребами цієї категорії осіб є: фінансова (потреба у працевлаштуванні) – 69,5%; гуманітарна (їжа та одяг) – 65,7%; житлова – 62,8%;

медична – 49,8%; соціальна – 13,5%; психологічна – 11%; юридична – 11%; культурна – 7,3%; політична – 6,2%. Відповіді вимушених переселенців щодо їхніх потреб, які задовольняються на низькому або недостатньому рівні, розподілилися таким чином: фінансова (працевлаштування) – 45%; житлова – 41,2%; гуманітарна (їжа, одяг) – 34,5%; медична – 28,3%; соціальна (участь у житті громади, толерантне ставлення з боку громадян, рівний доступ до благ і можливостей у соціумі) – 17%; політична (участь у політичному житті держави, прийнятті рішень, законотворчій діяльності) – 14,2%; юридична (захист прав, представництво інтересів у суді, юридичні консультації) – 13,4%; психологічна та культурна – по 9,7%.

У ситуації невизначеності і неясності, навіть стосовно найближчих перспектив, для примусово внутрішньо переміщених осіб найбільш актуальною проблемою стає пошук своєрідного оптимуму між адаптаційною стратегією виживання та установкою індивідуума на активні дії з метою повноцінної участі в трудовій діяльності. Саме праця слугує не лише джерелом матеріальних статків, необхідних для підтримки життєдіяльності, але й засобом задоволення соціальної потреби в самовираженні. Однак напруга на місцевих ринках праці через істотне збільшення пропозиції робочої сили за рахунок вимушених переселенців не дає можливостей задоволення цієї потреби. Так, за результатами соціологічного дослідження «Оцінка потреб внутрішньо переміщених жінок та осіб похилого віку в Україні», проведеного Українським інститутом соціальних досліджень імені О. Яременка, допомоги від державних органів у працевлаштуванні після переїзду потребували 40,8% респондентів, а отримали її лише 13,3% [17, С. 137]

Безробіття. У підрозділі представлено оцінку забезпеченості основних соціально-економічних прав переселенців, здійснену на основі результатів соціологічних опитувань ВПО, цільовою групою яких є жінки працездатного віку від 18 до 59 років. За опосередкованими даними основну частку працездатного населення з числа ВПО складають жінки, які представляють трудовий ресурс на

ринку праці у приймаючих громадах. Результати дослідження, проведеного серед жінок ВПО у віці від 18 до 59 років восени 2019 року демонструють негативні тенденції щодо їх інтегрованості до ринку праці.

Несприятливість ситуації особливо виражена на фоні вікової структури опитаних, серед яких більшість складають жінки віком до 40 років. Більшість респондентом працювала до того як покинути місце постійного проживання. Дві третини переселенок належали до економічноактивного населення. Серед цієї групи більше ніж половина –працювала (61%) і лише кожна двадцята жінка (5%) була безробітною. До економічно неактивного населення із числа ВПО до переїзду належала майже третина (34%) опитаних жінок ВПО, серед яких 12,7% перебували у декретній відпустці (відпустці по догляду за дитиною), 6,9% були на пенсії (із яких 2,8% працювали до переїзду і 4,1% – не працювали), 6,1% навчались (серед, яких 2,3% працювали до переїзду, а 3,8% не працювали), 0,8% були непрацевдатними, а до безробітних, що зневірились у пошуках роботи та не шукали її належав тільки 1,1% опитаних.

На момент опитування дві третини переселенок були економічно активними, із яких одна половина (33,2%) працювала, а друга – була безробітною і активно шукала роботу (29,9%). Частка тих, хто працював скоротилась вдвічі (з 61,0% до 33,2%) внаслідок зростання групи безробітних майже у шість разів (з 5% до переїзду до 29,9% після переїзду). Загалом частка економічно активного населення серед жінок ВПО скоротилась на 2,9% за рахунок збільшення групи безробітних, які не шукають роботу (з 1,1% – до переїзду до 3,5% – після переїзду) та становила 36,6% під час опитування.

Результати іншого дослідження проведеного на початку 2019 року серед жінок та людей похилого віку ВПО показали, що на момент опитування основними причинами безробіття серед жінок віком від 18 до 59 років, серед тих, хто її шукав у новому місці проживання були: недостатність робочих місць 19% та неможливість знайти роботу за фахом 17,1%.

Тобто, можна припустити, що на сьогодні на ринку праці у громадах, що приймають переселенців пропозиція робочої сили серед ВПО перевищує попит [36]. Жінки з дітьми є окремою категорією, якій властивий високий ризик відторгнення від ринку праці внаслідок різноманітних соціальних функцій пов'язаних, зокрема, і з батьківством/материнством. Тому створення умов доступу до ринку праці для представників цієї групи з метою забезпечення для них стабільного джерела доходу є пріоритетним напрямом діяльності для влади та громадського сектору. За результатами дослідження виявлено, що на момент опитування серед жінок, які мають дітей віком до 17 років, повний робочий день працювало менше третини, така тенденція спостерігається як у сім'ях із дітьми (27,7%), так і серед самотніх матерів (27,2%). Про неповну зайнятість повідомила майже кожна десята опитана із тих, хто має неповнолітніх дітей (5,8%), серед самотніх матерів спостерігається схожа тенденція (4,3%).

Результати опитування проведеного на початку року свідчать про високий рівень безробіття серед жінок ВПО, які мають дітей віком до 17 років. У домогосподарствах з неповнолітніми дітьми частка безробітних жінок, які мають дітей становить майже третину (27,4%), а серед самотніх матерів, які мають дітей віком до 17 років показник поширеності безробіття наближається до 45,7%. Частка безробітних серед тих хто не шукає роботу є приблизно однаковою у сім'ях з дітьми та сім'ях із самотніми матерями [36].

Обстеження засвідчило, що ВПО нелегко інтегруватися чи адаптуватися у нове середовище проживання. Чинників багато. Так, 42% опитаних вказало, що поряд з відсутністю миру у країні їх найбільше хвилює «розірваність» сім'ї. Лише п'ята частина респондентів засвідчили, що у них не залишилося рідних на території проведення АТО, з якими вони раніше проживали спільно (20,5%). Переважно це батьки. Лише у 6% залишилися повнолітні діти. Для 9% сімейних пар взагалі конфліктним чинником виявилися різні геополітичні погляди на майбутнє України. До речі, ще інші 9% ВПО висловилися, що проблема

геополітичного майбутнього для них є дуже важлива і вони не сприймають іншого вектору розвитку держави, ніж євроінтеграційний.

Цікавою є інформація одружених жінок, котрі виїхали з території конфлікту (57%): виїхали з чоловіками - 29%, залишили чоловіків у зоні АТО - 15%, не повідомляють місцезнаходження чоловіків – 13%. На повернення ВПО на малу батьківщину здійснює вплив характер стосунків із місцевим населенням. На прояви агресії жаліються один з двадцяти (незалежно від регіону). З питанням вибору практично не корелює чинник мови (з проблемою зіткнулися лише 2% опитаних).

Показово, що майже у половини опитаних суттєво поліпшилася думка про місцеве населення (45%), ще 43% - думка не змінилася (була позитивною). Лише для 2% вона суттєво погіршилася. Загалом, можна констатувати позитивну налаштованість більшої частини ВПО до місцевих жителів в регіоні в їх теперішнього місця проживання (78%). Позитивною є й налаштованість постійного населення до ВПО. Це - потенціал, який буде працювати на Україну[42].

Більш детально розглянемо стратегії адаптації. В класичному дослідженні «Польський селянин у Європі та Америці» проведеного У. Томасом і Ф. Знавецьким, дослідники виділили три ідеальні типи адаптації особи до нових умов соціальної організації: 1.«філістер/міщанин» – тип, котрий нездатний адаптуватись: спрямований на збереження стабільності, звичного способу життя та системи орієнтирів, він не формує самостійних установок та орієнтацій і виступає, фактично, як пасивний конформний реципієнт пропонованих соціальним середовищем правил, «кожна серйозна та несподівана зміна в умовах життя, має наслідком дезорганізацію його діяльності; 2.«представник богемі» – тип, спрямований на спонтанне пристосування з використанням всіх підряд можливостей змінити несприятливе становище, він може відносно гнучко пристосовуватись, його «можливості розвитку іще не завершилися виключно

через те, що характер його залишається не сформованим (аморфним); 3. «творча людина» – тип, який здатен адаптуватись: спрямований на зміну, переструктурування обставин у сприятливий для себе бік (без непокори суспільним вимогам), його якості узгоджуються з логікою дій, котра виходить поза рамки, надані людині традицією, якщо людина будує своє життя, спираючись не на припущення про незмінність сфери тих соціальних цінностей, котрі вона визнає, а на прагнення змінити й розширити цю сферу у відповідності до певної мети.

Психологічна адаптація розглядається представленими авторами як процеси, що забезпечують інтеграцію індивідів у стабільну спільноту на основі взаємодії індивідуальних ціннісно-нормативних систем і ціннісно-нормативних систем, існуючих у формі соціальних інститутів [24, С.167].

З дослідження Лобанової А. можна виділити, що основними стратегіями виживання мігрантів в сучасних умовах можна назвати наступні: 1) просте виживання або пасивна соціальна адаптація, яка пов'язана із зменшенням споживання з ціллю «втриматися на плаву», 2) цілеспрямована активність в нових соціально-економічних структурах, яка може бути пов'язана із радикальними здвигами (наприклад, зміна спеціальності, отримання нових знань для того, щоб не тільки втримати, але і збільшити рівень та якість життя, 3) ескапізм, який провокує замкнення в собі, що може привести і приводить до різних форм девіантної поведінки. Велике значення у виборі цих стратегій грає соціальна політика держави [28, С. 90].

Виходячи з результатів дослідження Міхеєва О., Серєда В., «Сучасні українські внутрішньо переміщені особи: основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації», можна визначити основні індикатори соціокультурної інтеграції та адаптації внутрішньо переміщених осіб у регіонах України. Індикаторами є такі параметри, які характеризують успішність адаптивних процесів. Структура основних індикаторів в соціокультурній інтеграції та

адаптації ВПО у регіон-соціум включає: Статусні та мотиваційні параметри інтеграції та адаптації ВПО у регіон-соціум: - приналежність до малої батьківщини. - наявність родинних зв'язків з населенням, яке залишилося у зоні АТО. - додаткова мотивація переїзду в інші регіони-соціуми (крім фактору збройного конфлікту). - структурно-кваліметрична характеристика членів сім'ї ВПО. - освітні та кваліфікаційні параметри ВПО. - зайнятість ВПО та адаптаційне значення параметру. - матеріальне становище ВПО.

Інституційні параметри інтеграції та адаптації ВПО у регіон-соціум: - зв'язок з державними та громадськими організаціями (наявність соціальної допомоги). - ставлення до місцевих мешканців. - ставлення місцевих мешканців до ВПО. - ціннісні проблеми геополітичного вибору майбутнього [15].

Аналізуючи данні дослідження можна зробити такі висновки: 1. Загалом процес переселення відбувається без істотних соціальних чи міжнаціональних конфліктів, проте призводить до соціальної ізоляції переміщених осіб та необхідності додаткової культурної та соціальної адаптації (у деяких регіонах України вираженої сильніше, у деяких слабше). 2. Процес переселення має в основному характер індивідуальних траєкторій переміщення, ніж організований груповий. Відповідно, основну роль у процесі переселення відіграють власні соціальні та інституційні контакти переміщених осіб. У ситуації браку таких контактів, першочергова відповідальність лягає на волонтерські організації. 3. Держава у процесі переселення відіграє другорядну роль. Частково це пов'язано із небажанням переміщених осіб офіційно декларувати свій стан (через страх, небажання отримати соціально не привабливий ярлик або через відсутність потреби), а частково через її бюрократичну інертність. 4. Державна статистика передає занижені цифри стосовно кількості переміщених осіб, оскільки вона не в змозі «побачити» таких осіб та адекватно оцінити їхню реальну чисельність. Серед осіб, що переселилися з Кримського півострова, кількість незареєстрованих осіб є меншою. Серед вихідців з зони АТО на момент

проведення дослідження (жовтень-листопад 2019 р.) незареєстровані склали близько половини. 5. Переорієнтація роботи з переселеними особами з моделі «допомоги» на модель «залучення» або «відкритих можливостей». Надання прямої соціальної допомоги часто сприймається як пониження соціального статусу, викликає відчуття залежності. 6. Відсутність житла та проблеми з його пошуком змушують деяких ВПО повертатися назад, створюють джерело основної соціальної наруги та дискримінації. Важливо розробити стратегії заохочення державою приватних власників, що здають помешкання переселеним особам. Це зменшило б навантаження на державний бюджет у процесі побудови тимчасового житла для переселенців. 7. Пошук роботи в Україні все ще істотно пов'язаний із соціально-родинними мережами, а вакансії рідко потрапляють у відкритий доступ, відтак особа, що переселилася, залишається поза інформаційними потоками стосовно наявних робочих місць і програє у трудовій конкуренції. Додатково ситуація ускладнюється через бюрократичні процедури (відсутність прописаних бюрократичних алгоритмів дій стосовно нестандартних ситуацій – втрати трудової книжки, відсутності документів тощо).

Важливою є роз'яснювальна робота з працівниками центрів зайнятості стосовно нестандартних ситуацій, робота з місцевими органами самоврядування стосовно створення економічних кластерів чи бізнес-інкубаторів для переселених осіб. 8. З метою подолання соціальної ізоляції переселених осіб, місцевим органам самоврядування слід передбачити надання міні-грантів для переміщених осіб, що мають бажання утворювати різноманітні види місцевих спільнот, спілок, об'єднань. 9. Сам процес переселення є доволі травматичним для людини, відтак більшість переселенців потребують психологічної допомоги, однак в нашій державі в українського населення поки що не сформована культура звернення за психологічною допомогою. Важливо включити складову психологічної допомоги у дитячі садочки, школи, професійні середовища. 10. Події, що відбулися останнім часом в країні, призвели до переосмислення

громадянами власного ставлення до української державності, усвідомлення цінності державної незалежності, національнодержавної символіки тощо.

На фоні цього усвідомлення спостерігається надзвичайно сильна суспільна критика практично усіх державних інститутів, демонстрація певних суспільними групами бажання обійтися без держави як політичного інституту, взяти на себе виконання завдань з упорядкування суспільства. Для країни це блискуча можливість витворити нову якість держави. Однак слід пам'ятати, що «коридор можливостей» не є тривалим за часом [15, С. 45].

2.2. Адаптаційний ресурс переміщених осіб як позитивний вплив на сучасне українське суспільство

Події на Сході України призвели до значного переміщення громадян усередині нашої держави. Тенденції до зниження їх кількості не спостерігається, оскільки навіть учорашні прихильники «республік», зневірившись у їхній перспективності та оцінивши реалії життя з непомірно високими цінами, дефіцитом продуктів, безробіттям тощо, покидають проблемні території в пошуках кращого життя.

Внутрішньо переміщені особи – це особи, змушені раптово тікати зі своїх будинків у великих кількостях в результаті збройного конфлікту, внутрішньої ворожнечі, систематичних порушень прав людини або стихійних лих і знаходяться на території власної країни [11].

Вимушене переміщення — це сукупність територіальних переміщень, пов'язаних із постійною або тимчасовою зміною місця проживання людей через незалежні від них причини, як правило, всупереч їх бажанням.

У державах, де у зв'язку зі збройними конфліктами виникла потреба в законодавчому регулюванні виборчих прав внутрішньо переміщених осіб, за тривалий час напрацювали широку правозастосовчу базу з цього питання. Серед них Грузія, Боснія й Герцеговина, Молдова. Так, у Грузії з 1998 р. до 2001 р. громадяни брали участь у виборах відповідно до їх місць проживання. Щоб отримати право проголосувати, внутрішньо переміщеним особам потрібно було зареєструвати свої місця тимчасового перебування як нові місця постійного проживання. А це було однією з підстав для припинення статусу внутрішнього переселенця, що призводило до скасування усіх пільг, пов'язаних із цим статусом. Тож внутрішньо переміщені особи не могли жертвувати пільгами заради реалізації виборчого права на місцевих виборах [7, с. 11]. Лише в 2001 р.

завдяки зусиллям правозахисників, парламент прийняв Органічний закон про Єдини й виборчи й кодекс, яки й нада в внутрішньо переміщеним особам право голосувати на місцевих виборах за їх тимчасовим місцем перебування. Однак через наявність правил реєстрації, які передбачали позбавлення статусу та пільг внутрішньо переміщеної особи, реалізація виборчих прав залишалася під питанням [7, с.13-14].

На відміну від Грузії, внутрішньо переміщені особи Боснії й Герцеговини мають право голосувати як за поточним місцем перебування, так і за постійним місцем проживання. Крім того, вони можуть обирати, чи хочуть вони голосувати особисто, чи заочно за відкріпними талонами. Вважається, що голосування за постійним місцем проживання може сприяти поверненню вимушених переселенців додому та примиренню між ними та місцевими громадами у звичних місцях проживання. Метою надання такої можливості переселенцям було сприяння процесу їх реінтеграції, при цьому міжнародне співтовариство сподівалося, що переселенці будуть голосувати в основному в тих місцевостях, де вони жили до початку конфлікту, а не за їх поточним місцем проживання [7, с.23-24].

У 1992 р. Республіка Молдова зіштовхнулася з гуманітарною кризою, коли внаслідок війни за підрахунками науковців перемістилося близько 130 тис. людей. Аналіз законодавства цієї держави дозволяє констатувати той факт, що воно не забезпечує належного нормативного гарантування реалізації цієї категорією осіб їх прав і свобод. Стосовно виборчих прав внутрішньо переміщених осіб, то ст. 123 Кодексу про вибори Республіки Молдова зазначає, що у виборах місцевої ради не беруть участь виборці, які не проживають на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці [7].

Ситуація з переселенцями в Україні існує вже не перший рік, незважаючи на всі спроби її подолати з боку української влади за партнерської допомоги

інших країн і гуманітарних організацій, на сьогодні інтеграція внутрішньо переміщених осіб на території України зіштовхується з рядом проблем, які нині повною мірою не врегульовані.

Є 2 категорії переселенців – 1) особи, які мали змогу самостійно за рахунок власних ресурсів купити або вийняти нове житло, знайти роботу та влаштуватися; 2) ті, хто цілком залежить від державної, міжнародної, громадської, благодійної допомоги, мають багато проблем і не в змозі самостійно їх вирішувати через відсутність власних ресурсів.

Проблемами всіх вимушено переміщених осіб, сімей із дітьми є реєстрація, їжа, житло, соціальні виплати, освіта дітям, особливо в дитячих садках, послуги з охорони здоров'я, працевлаштування працездатних членів родини й забезпечення певного рівня життя родини для виховання, догляду й розвитку дітей, життя членів сім'ї.

Вивчення звернень ВПО до громадських приймалень право захисних організацій дозволяє констатувати, що на початку 2015 року під час активних бойових дій головними проблемами для переселенців виступали:

1. Евакуація з зони конфлікту. Не вистачало транспорту, у тому числі спеціалізованого. Автобуси потрапляли під обстріли терористів, деякі автобуси не випускали з території, підконтрольних сепаратистам.

2. Брак місць для транзитного тимчасового поселення.

3. Психологічні травми. ВПО часто прибували у стані стресу через обстріли, зруйнування житла, загрози життю та здоров'ю, загибель близьких.

4. Отримання довідки ВПО, відновлення пенсій та соціальних виплат, а також оформлення грошової допомоги від держави. Черги, щоб стати на облік, в східних регіонах України на початку року розтягувалися на кілька місяців. Люди залишалися без коштів і могли розраховувати тільки на благодійну та гуманітарну допомогу.

5. Медицина. Доступ ВПО до безоплатних медичних послуг час то не виправдано пов'язаний із взяттям на облік і реєстрацією місця проживання. Існує також проблема неврахування ВПО при розподіленні державою життєво необхідних медичних препаратів для хворих, які їх потребують [30].

Невирішеними проблемами, які залишилися в другій половині 2015 року стали: 1. Дискримінація ВПО внаслідок недоліків наведених вище законодавчих та підзаконних актів та адміністративної практики. 2. Житло для переселенців. 3. Працевлаштування [30].

За даними Моніторингу надання медичної допомоги та витрачання бюджетних коштів на ВПО проведеного Харківським інститутом соціальних досліджень разом із Чугуївською право захисною групою за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» визначено, що серед головних проблем, які хвилюють переселенців більш за все, станом на березень 2015 року, можна визначити пошук житла (66 % від усіх відповідей), потребу у харчуванні (43 %), труднощі у працевлаштуванні (41 %), відсутність грошей на повернення додому (26 %), потребу у теплих речах (25 %) [31].

Міжнародна організація з міграції (МОМ) за фінансування ЄС упродовж останніх двох років регулярно проводить моніторинг стану ВПО в Україні. Під час підготовки чергового звіту експерти МОМ впродовж лютого 2018 року опитали близько 7,5 тисяч осіб у 24 областях України. Основними методами збору інформації стали особисті інтерв'ю на підконтрольних уряду України територіях (3673 особи) та телефонні інтерв'ю з ВПО, що повернулися на непідконтрольні Києву території Донбасу (4013 осіб).

В звіті МОМ наголошується, що добробут ВПО у березні 2018 року дещо погіршився. На це вказує зниження середньомісячного доходу на одного члена родини. Середній такий дохід зараз становить 2239 гривень, що на 207 гривень менше, ніж було в кінці минулого року. Ці дані, за словами аналітиків МОМ, свідчать про загальну економічну незахищеність родин ВПО, оскільки такий

середньомісячний дохід значно нижчий, ніж в цілому серед домогосподарств України, а також нижчий за встановлений Міністерством соціальної політики фактичний прожитковий мінімум [29].

Найбільшою проблемою ВПО є житлові умови, про це повідомив кожний п'ятий опитаний переселенець. Більшість ВПО досі мешкають в орендованих помешканнях. Так, 47% орендують квартири, 9 % - будинки і 5 % - кімнати.

Експерти МОМ зауважили, що частка ВПО, котрі повідомили про успішну інтеграцію у нову громаду, значно зменшилась у порівнянні з попередніми періодами. У грудні 2018 року цей показник становив 65 %, у березні - лише 38%. Найменш інтегрованими себе почувають ті, хто перемістився у підконтрольну уряду частину Донецької та Луганської областей.

У березні 2018 року 70% опитаних ВПО повідомили, що мешкали у тимчасовому місці проживання більше 31 місяця. Згідно з результатами, загалом ВПО залишаються у своєму місці проживання та не мають наміру переїжджати. Водночас 38% респондентів повідомили про намір не повертатися навіть після завершення конфлікту. [29].

Як бачимо, наразі рівень соціальної захищеності переселенців в Україні після чотирьох років конфлікту залишається вкрай низьким.

Позитивні наслідки інтеграції ВПО в приймаючі громади проявляються в активізації підприємницької діяльності, в стимулюванні розвитку громад за рахунок допомоги міжнародних організацій ВПО, в зростанні якості і кількості трудового потенціалу, в посиленні соціальної активності за рахунок громадських активістів із числа переселенців, в зростанні надходжень до місцевого бюджету за рахунок податків і витрат ВПО, в розвитку ринку споживачів [1].

Серед позитивних наслідків появи переселенців в місцеві мешканці і зазначають в першу чергу появу кваліфікованих спеціалістів та приріст робочої сили (35% від тих, хто відповів). Також відмічається, що переселенці є нормальними адекватними хорошими людьми (16%), збільшення кількості і

населення (12%), більша згуртованість людей (8%), збільшення фінансування на ремонт у місті (8%), поява освітніх закладів та робочих місць (7%) [31].

На жаль, у приймаючих територіальних громадах України здебільшого простежується відсутність чіткого розуміння статусу внутрішньо переміщених осіб, сприйняття таких осіб як тимчасових жителів, які не зацікавлені брати участь у справах місцевої громади. Однак більшість із тих, хто отримав довідки ВПО, прожили в територіальній громаді вже більше року. Саме тому вони мають право бути обізнаними щодо актуальних подій і проблем громади, брати повноцінну участь у суспільно-політичному житті.

Державна політика щодо ВПО пройшла значний шлях і має конкретні здобутки. Узагальнено та визнано міжнародні принципи розв'язання проблем ВПО, вироблені та рекомендовані Управлінням Верховного Комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН). Державними органами напрацьовано певне нормативно-правове поле та накопичений досвід. Для забезпечення соціального захисту ВПО створений міжвідомчий координаційний штаб, до складу якого входять представники 15 міністерств та відомств, які забезпечують організацією соціального захисту ВПО, кожен у межах своїх повноважень. Важливим результатом процесу розбудови державної політики по відношенню до ВПО можна вважати те, що відбулося усвідомлення та розуміння, що ця проблема довгострокова [18, 22].

Україна переходить із процесу тимчасової стратегії щодо ВПО до більш сталої, тому що конфлікт досі не вирішено, а людям, які змінили своє постійне місце проживання на нове, треба жити повноцінним життям. Внутрішньо переміщені особи за умов збройного конфлікту — це досить нова категорія українського суспільства, з якою світ вже неодноразово стикався, але для нашої держави ця категорія населення з'явилася вперше, тому це пояснює неготовність влади до вирішення відразу багатьох проблем цих людей.

Можна говорити, що проблеми внутрішньо переміщених осіб поділяються на ті, які задовольняють базові потреби родини й вирішуються адміністративними послугами, та ті, які задовольняють духовні й соціальні потреби людини й потребують комплекс соціальних послуг. Подолання конфліктів, пов'язаних із процесом зближення ВПО з представниками нових територіальних громад, необхідно мінімізувати за допомогою спільної взаємодії, діалогу, сумісної роботи над соціокультурними протиріччями, а також завжди бути соціально відповідальними перед членами територіальних громад за свою діяльність.

Специфіка внутрішньо переміщених осіб полягає в тому, що вони є досить великою за кількістю частиною населення України, яку неможливо не помічати, і вони, залишаючись громадянами своєї рідної держави, повністю знаходяться під її юрисдикцією, навіть якщо країна виявилася абсолютно не готовою щодо вирішення питань цієї нової категорії суспільства. Звісно, держава не в змозі утримувати таку величезну кількість людей. Хоча вона в змозі прийняти потрібні Закони, які полегшать існування переселенців та покажуть, що держава Україна піклується про них, намагається допомогти, а не навпаки — перешкоджає політичній та соціальній активності ВПО (дискримінаційний контроль місця проживання, обмеження виборчих прав та вибору банківських установ для отримання пенсій та інших соціальних виплат).

Специфікою нової категорії українського соціуму є також те, що конфлікт на Донбасі досі не завершено. Вже не перший рік ідуть обговорення щодо його остаточного вирішення, але, на жаль, досі не видно світла в кінці тунелю. Тому ВПО поки що постійно знаходяться в «підвішеному» стані, тобто не знають, що їм робити: залишатися вже на новому місці проживання чи повертатися додому. І яке б рішення не обрала кожна з родин переселенців - зробити це буде дуже важко і з психологічної точки зору, і з моральної, і з фінансової.

Затяжний характер перебування ВПО в місцях переселення потребує реалізації спеціальної державної програми щодо інтеграції вимушених переселенців в територіальні громади, щоб зникли настрої песимізму, злості, безвихідності і змінилися на відчуття повної захищеності, довіри, взаємодопомоги.

Внутрішньо переміщені особи — це громадяни України. Деякі країни світу вже мають значний досвід роботи з внутрішніми переселенцями, тому ми можемо запозичити їхні позитивні напрацювання та допомоги їм освоїтися на новому місці. Всі вони пережили значну травму свого життя. І хоча наша держава потребує допомоги щодо вирішення проблем вимушених переселенців, але офіційно надання допомоги ВПО від міжнародних органів може кваліфікуватися як втручання у внутрішні справи держави.

Через військові дії та їх наслідки ВПО змушені були покинути постійне місце проживання для збереження свого життя, при цьому залишаючись на території своєї держави. Держава має сприяти захисту та підтримці цієї категорії населення, опираючись на міжнародні норми регулювання питань, які пов'язані з проблемами внутрішньої міграції, сформулювати власну нормативно-правову базу щодо урегулювання прав, обов'язків і пільг для ВПО. Це обов'язково необхідно зробити якнайшвидше, щоб підтримати український дух громадян, які вимушені були переміститися через військові дії, допомогти їм реалізуватися на новому місці проживання з дотриманням усіх прав громадянина України та використати стратегію їхньої адаптації на користь держави.

Розділ 3. Трансформація ціннісних орієнтацій ВПО (внутрішньо переміщених осіб) в процесі їх психологічної адаптації

Для загальноукраїнського політичного процесу важливим чинником є регіональна ідентичність. «Вертикаль влади» формується з низового рівня, а саме на цьому і формується ідентичність, зокрема регіональні. процесу В Україні на сьогоднішній день такі регіони як Закарпаття, Донбас та Крим мають свої підходи до питань взаємодії з владою, світовими організаціями та сусідніми країнами. Якщо з цієї позиції розглядати Донбас та його регіональну ідентичність, то він має свої погляди стосовно світогляду та ставлення до української державності в цілому. Завдяки нерівноправним відносинам з наявних ресурсів та їх концентрації в руках регіональних еліт, тут набули розповсюдження різні форми соціальної взаємодії. Наслідки вираженої регіональної ідентичності та неоднозначності соціальної структури свідчать про психічний стан роздвоєності суспільства на культуру мобільності та культуру вкоріненості.

Під регіональною ідентичністю розуміють сприйняття індивідом себе як представника певної "уявної спільноти", що базується на єдності території проживання, соціально-культурного досвіду, ціннісних орієнтацій і способу життя. Згідно з іншим визначенням, це "системна сукупність культурних відносин, пов'язаних з поняттям "мала батьківщина" "[79, с. 13].

Щоб краще зрозуміти етнічні відносини на Донбасі треба розглянути історію формування цього регіону. В Донбасі інтернаціоналізація історії, зокрема міфів, що оточують радянські та регіональні ідентичності, та ототожнення з етнічно змішаним населенням, злилися в регіональну "прикордонну ідентичність між росіянами та українцями"[80, с.638]. Куромія описує цей прикордонний регіон як уявне співтовариство [81], який "жив у своїй репутації свободи і терору". Донбас став знаменитим і ганебним як "країна свободи" для злочинців

та біженці в різних етнічних груп, втеча від політичних переслідувань чи економічних труднощів [82, с. 267; 83, с. 2]. Як стратегічно важлива сфера як в Російській імперії, так і в Радянському Союзі, Донбас постійно потребував робочої сили, яка готова взяти на себе тяжкі та небезпечні промислові праці в добувній економіці. Ця відданість була просланована в радянській пропаганді, коли працівники шахтарів були почесними з відзнакою.

Урбанізація супроводжувала цей швидкий економічний розвиток. Важка індустріалізація розпочалася приблизно в 1860-х роках [84, с. 279] та активно субсидувалась міжнародними інвестиціями із Західної Європи з 1880-х років [85, с. 20]. Донбас став етнічним плавильником, де різні групи взаємно складали один одного. "Взаємодія" в буквальному та конструктивістському сенсі була природною реальністю.

На відміну від історії свободи виділяється спадщина терору. Тисячі жителів Донбасу були ув'язнені під час сталінських терорів у 1930-х роках [86, с.217]. Крім того, сільське населення Східної України у великих масштабах загинуло від голоду під час голодування після сталінської сили колективізації в 1932-1933 роках. Ця криза трагедія в Україні як Голодомор [87]. Після вбивчої депопуляції території переважно російські поселенці були переміщені на ці землі, щоб заповнити трудовий пробіл.

З посиленням напливу руських ораторів після тридцятих років та Другої світової війни вплив російської мови та культури збільшувався. Русифікація призвела до обмеження доступу до "українських шкіл, засобів масової інформації та культури" [88, с. 275]. Хоча більша частина шкільної освіти була у вітчизняній мові в міжвоєнний період, кількість шкіл з української мови не ухильно знижувалась з 1950-х років. Соціальні реалії та мовна освіта перейшли на русифікацію. У 1933 році більше ніж 60 відсотків учнів ще навчалися українською на Донбасі. У 1989 році, за два роки до розпаду Радянського Союзу та в той час, коли етнічні ідентифікації були більше пов'язані з вибором мови,

понад 60 відсотків жителів Донбасу оголошували російську мовою як рідну мову [89, с. 267].

Однак примітно, що не було заборонено виховувати дітей українською мовою з кінця 1950-х років. Кількість номінальних російськомовних опитаних зросла також тому, що місцеві українці мали тенденцію відправляти своїх дітей до російськомовних шкіл, навіть якщо їх не змушували це робити [90, с. 275]. За

радянських часів придбання російських навичок стало цінною формою "символічного капіталу" [91; 92], оскільки російський був домінуючою мовою в Радянському Союзі [93, с.220].

Девальвація цієї столиці з розпадом Радянського Союзу змусила український уряд сприяти поширенню українських шкільних програм. Проте зростання відбулося не однаково в усіх регіонах України: хоча шкільна освіта в Україні була майже на українській мові на Заході та в центрі країни до 2011 року, росіяни все ще переважали навчальні плани на Сході та Південному сході України [94].

Із здобуттям суверенітету в Україні, Росія нав'язувала свою позицію прилеглим територіям у вигляді подачі українізації, як нацизму і фашизму, тим часом відбувалося поширення українського слова.

У добу незалежності на Донбасі поширювалися радянські та імперські інтерпретації історії, спрямовані на формування регіональної ідентичності, базованої на фундаменті антиукраїнських інституцій. Історія розумілася як різновид пропаганди. Тому спотворення минулого є однією з основних стратегій анти українських сил та Росії на Донбасі. Важливою складовою пропагандистської війни є війна пам'яті по лініях протистояння українських національного та радянсько-неоімперського наративів. Культивується думка, що

Донбас створено Російською імперією і СРСР, що це територія формування «новоросів», «народу Донбасу», які мають свій менталітет і майже нічим

не пов'язані з Україною. На часі повноцінне осмислення минулого регіону, оскільки відтворення правдивої історії повинно послужити для відновлення зв'язків в середині розділеного суспільства та допомогти створити спільне майбутнє. Основна мета – це створення вагомого історичного тла, що спростовує претензії Донбасу на особливий шлях регіонального розвитку, і доведення того факту, що його поступ можливий лише в складі демократичної України, а не у фейкових «республіках» чи авторитарній Росії.

На той період часу на територіях Донбасу виважено здобували позиції проросійські прихильники. Почалися пошуки історичних фактів та образів історичної пам'яті, які дали б підстави визначати певні політичні еліти, як захисники в інтересі в регіону. На цьому тлі почала будуватися так зван а регіональна ідентичність.

Питання власних цінностей відмінних від національної ідентичності на Донбасі виявилися під час помаранчевої революції, почався розподіл громадян на «свій-чужий» і Донбас виявився своєрідним центром консолідації людей зі схожими поглядами на життя. Несподівано для багатьох з'ясувалося, що українські націоналісти, яких в Донецьку - то і не бачили ніколи, мають свої плани на цей регіон. Які, як вважали донеччани, мали спроби нав'язування власних героїв, бачення історії і своєї мови в якості обов'язкових цінностей. В той час почався конфлікт національних поглядів та інтересів – конфлікт ідеологій, який дав поштовх до розділення країни.

Для Донбаського регіону українська ідентичність поступово стала схожою з націоналізмом і «фашизмом», а російська - з інтернаціоналізмом і анти фашизмом. Штучно протиставлявся «україномовний проєвропейський Захід і проросійський, ностальгує за Радянським Союзом Схід», розділяючи їх на два соціокультурних спільноти з різною історичною пам'яттю і ідентичністю, яким важко співіснувати в одній державі.

Створюючи навколо Великої Вітчизняної війни мілітаристський культ,

демонізуючи «українців-фашистів», «регіонали» закладали ідеологічні основи антиукраїнських подій весни 2014 року. Сепаратистам не довелося придумувати майже нічого нового, щоб виправдати захоплення влади, заклики до втручання Росії і розв'язування війни проти України. Тому що перемога Майдану означала

перемогу фашизму, для даного регіону. А це дало привід для легітимізації влади ДНР та ЛНР, гасла яких звучали на засадах історичної пам'яті про Перемогу радянського союзу. До того ж як радянські, так і російські погляди на Другу світову війну є своєрідною передумовою для трактування війни на сході України.

Український офіс міжнародного дослідницького агентства IFAK Institut провів соціопитування "Особливості свідомості та ідентичності жителів підконтрольних і окупованих територій Донецької області». На замовлення Міністерства інформаційної політики в грудні 2019 року були опитані жителі окупованої та неокупованої території Донецької області.

Опитування показало, що за роки окупації жителі ОРДЛО стали ментально віддаляються від України, а ось на звільнених територіях ситуація виглядає трохи краще. Респондентів запитували про те, як вони визначають військові дії на Сході України, чи вважають вони себе українцями, а також що об'єднує жителів Донецької області з жителями інших регіонів країни. Цифри показали, що жителі окупованих територій ще зберігають зв'язку з підконтрольною територією, але поступово вони все ж віддаляються від України.

Міністерство інформаційної політики та аналітичний центр "Фабрика думки" Донбас представили результати соціологічного дослідження:

- на підконтрольних Україні територіях Донбасу зріс рівень громадянської ідентичності і помітно знизився рівень територіальної. На окупованих територіях на колишньому рівні залишилася значна територіальна ідентичність і помітно знизилася ідентифікація себе як "громадян ДНР";

- в грудні 2017 року 42% жителів підконтрольної України частини Донецької області вважають себе українцями (в 2016-му таких було 32%). Рівень територіальної ідентичності знизився з 61% в 2016-м до 45% у 2017 році;

- на тимчасово окупованій території 13% респондентів вважають себе "громадянами ДНР" (в 2016-му їх було 18%). Зате на цій території підвищився рівень територіальної ідентичності, який в сукупності дорівнює 72%;

- 41% опитаних жителів в окупації заявили, що власними цінностями і способом мислення вони більш схожі на жителів Росії, а 34% вважають, що не схожі ні на жителів Росії, ні на жителів інших регіонів України. На вільній території області близькість до українців відзначають 34% опитаних, а кожен четвертий - свою регіональну "унікальність";

- 52% жителів підконтрольної частини Донецької області вважають збройний конфлікт на сході України як конфлікт між політичними елітами Росії та України. Також вважають 40% респондентів на окупованій території;

- 5% в ОРДО визнають, що протистояння - це гібридна війна РФ проти України, а 67% опитаних не чули такий термін взагалі. 55% жителів в окупації називають війну в "громадянської" (в 2016 році їх було 44%);

- зменшилася кількість тих, хто вважає, що це війна Росії проти України - 8% респондентів у 2017-му (14% в 2016-м). Цифри на неокупованій території істотно відрізняються: 31% називає військовий конфлікт протистоянням між РФ і Україною;

- мешканці окупованої частини Донецької області в рівній мірі підтримують сценарії про надання цим територіям незалежності - 43% або особливого статусу в складі України - 43%;

На жаль, Донбас залишається поки більше проросійським регіоном, ніж орієнтованим на Європу. Більше третини опитаних на неокупованій території, а саме 37% не хочуть, щоб Україна приєднувалася до якого-небудь зовнішньополітичного союзу, 24% підтримує приєднання до ЄС, а 29%

підтримують приєднання до економічного і політичного союзу з РФ (в 2016-му так думали 22% опитаних); більше половини опитаних на окупованих територіях відзначили, що з жителями інших регіонів України їх об'єднує культура і традиції - 57%, а також недовіру до Українська влада - 53%. У той же час, кількість факторів, які роз'єднують набагато більше для половини респондентів.

Зокрема, роз'єднують: цінності та спосіб мислення - 62%; розчарування зміна ми в країні - 54%; приналежність до українського громадянського суспільства - 52%; віросповідання - 51%; бажання змінити життя в Україні на краще - 49%; 68% жителів підконтрольної і 72% окупованої частинах Донецької області спілкуються з родичами, знайомими, які живуть в інших регіонах України; на підконтрольних територіях Донецької області серед джерел інформації зменшилася частка телебачення (з 83% до 77%), радіо (з 17% до 8%), спілкування з оточуючими (з 55% до 47%), зате зросла частка інтернет-видань (з 45% до 54%) і друкованих ЗМІ (з 18% до 24%). Користування соціальними мережами залишилося практично на колишньому рівні - 36%. На окупованих територіях серед основних джерел інформації зросла частка телебачення (з 78% до 81%), інтернет-видань (з 43% до 53%), соціальних мереж - з 42% до 53% (в сукупності більше половини користуються інтернетом і соціальними мережами - 53%), трохи друкованих ЗМІ. У той же час, істотно зменшилася частка радіо в якості джерела інформації (з 11% до 2%) і спілкування з оточенням (65% до 44%). [95].

Таким чином, підводячи підсумок попереднього матеріалу, можна визначити, що Донбас себе завжди ідентифікував, як особливий регіон, розквіт якого був в середині 20-го століття з розвитком важкої промисловості, який так і залишився в колективній свідомості людей до теперішнього часу. На питання регіональної ідентичності висловила Юлія, як колишня мешканка Донбасу: «там і по сьогодні ідентичність є радянською. Вони не є українцями, але і росіянами також не стали. Їм в принципі це і не цікаво було. Головний чинник

голосування на «референдумі» було намагання покращити своє матеріальне становище через залучення Росії. Ніяких політичних поглядів, або підтримки ідеологій не було... Ідентичність сформувалася там вже давно і змінювати її для мешканців Донецьку та області не було ані сенсу, ані бажання... Мені якось один зі зверхників уряду так званої республіки сказав, що це кияни та українці відійшли від нас, це їх кудись понесло, а ми залишаємося там, де і були раніше».

В межах дослідження трансформаційних процесів в ідентичності ВПО в період конфлікту на Донбасі, на прикладі міста Мелітополь, Запорізької області, нами також було проведено соціологічне дослідження яке включало роботу фокус-групи та експертні інтерв'ю.

Навесні 2014 року російська агресія на Сході України дала початок для масової міграції населення з окупованих територій. Основний потік внутрішніх переселенців прийшовся на сусідні області.

Було проведено фокус-групове дослідження, яке складалося з 10 осіб, троє з них впродовж перших тридцяти хвили покинули своє місце, двоє після другого питання, а третя респондентка після третього питання через особливий стан вагітності (жінці стало зле). До кінця дослідження залишилося 7 осіб, які залюбки давали відповіді на питання.

Фокусоване групове дослідження з експертами дало можливість виявити різноманітні погляди на п'ять основних питань: «1. Назвіть труднощі, з якими

Ви зіткнулися після переїзду? 2. Від кого Ви відчуваєте підтримку і допомогу? 3. Чи змінилися Ваші пріоритети з переїздом в інше місто? Розкажіть, будь ласка, про це? 4. Що для вас особисто означає бути громадянином України? 4. Які Ваші подальші плани на майбутнє?», деякі з них містили в собі варіанти відповідей із зазначенням питання власної думки.

Серед основних труднощів із якими зіткнулися наші респонденти після переїзду в місто були такі як: проблеми при отриманні статусу вимушеного переселенця; труднощі при отриманні перепустки і відповідного житла;

труднощі з оформленням документів; недоброчливе ставлення місцевого населення; виникли труднощі з адаптацією до нових умов життя; виникли проблеми з отриманням кімнати в гуртожитку; виникли труднощі при працевлаштуванні на хорошу роботу; виникли труднощі з отриманням належних посібників і пільг; відсутність місць для дітей в дитячих садах і школах та важко відповісти.

Респондентка Ж1: «...труднощі та адаптація на новому місці завжди має місце бути більше з огляду на вік, якщо я жила і у мене було квартира я була сама собі господиня, ось кажуть, що загальна воля людей об'єднується, я б цього не сказала бо у кожного свій дохід, свої витрати і кожен намагається ще за рахунок когось бути, ну такий час був завжди але тим не менш я знову ж кажу що всіх зліпили разом старих і молодих, одиноких, сімейних і розповідають мені, я і пояснюю, що я знімаю койко-місце не орендую кімнату, ну, а яка різниця? - ну різниця є велика - живе сім'я із загальним доходом або ми живемо з Надією Вікторівною ми кожен сам по собі причому різні люди, тому адаптація звичайно це важкувато, і мені не потрібні ні якісь пільги мені нехай би віддали мою чесно зароблену пенсію, з пенсією дуже великі проблеми це нескінченна писанина, це нерви і все інше...»

Респондентка Ж2: «важко адаптувалася бо в Мирному (селище), що таке дача- грубки немає, я жінка ... інших у мене претензій немає і люди я не можу сказати, щоб скаржилися, там що люди хоч хтось погано відноситься там немає, дуже добре і все співчують і розуміють, та й допомагають.»

Респондентка Ж3: «труднощі виникли у мене з працевлаштуванням з роботою, роботи немає стою на центрі зайнятості, роботу не дають вже і вивчилася, нічого немає, а на Донбасі я працювала там, до останнього до тих військових дій, і перш за все я працювала, мене ще там навчали і я працювала, а тут я не можу знайти роботу, я не боюся будь-якої роботи».

Респондентка Ж4: «як говорили з адаптацією - скільки я тут не жила але все одно мені тут не подобається, і не можу я звикнути я хочу додому, там була робота, там була стабільність все було ... коротше мені тут не подобається я чекаю просто коли налагодиться і я поїду додому!»

Респондентка Ж7: «труднощі були у нас з адаптацією, тому що теж ми коли тільки переїхали роботи у батьків не було, я теж не була важко здатною ще й ми теж жили на дачі і не було у нас опалення, потім нам довелося переїхати до бабусі і ось у батьків не було роботи і день не було, ось ну потім потихеньку утворилося все...».

Таким чином можна стверджувати, що ВПО не були готові до переїзду, до нових умов проживання, деякі з них відверто не були готові до можливих проблем з якими вони стикнулися впродовж перебування на новому місці проживання.

На питання «Від кого Ви відчуваєте підтримку і допомогу». Основними відповідями респондентів були: волонтери, громадські організації, благодійні фонди, родичі та друзі.

Відповіді респондентів були очікувані і розділились порівну на тих хто отримав підтримку від родичі та близьких – це ті люди, котрі приїхали з Донбасу на свою минулу Батьківщину і у них тут є родичі; ті респонденти у яких не виявилось родичів отримали допомог у від громадських організацій та добро вільних фондів. Підтвердженням цього факт у є висловлювання респонденти Ж4 «ну відразу ми коли приїхали сильно нам допомогли звичайно родичі і друзі, потім ми знайшли фонди самі, звичайно у нас в селі немає допомоги ми їздимо тільки в місто, в селі ми самі по собі не якийсь підтримки немає.»

На таке питання «Чи змінилися Ваші пріоритети з переїздом в інше місто? Розкажіть, будь ласка, про це?». Респонденти почали бурхливу дискусію том у, що питання стало провокативним для аудиторії, як а здебільшого

дотримувалася принципів Донбасу і, на мою думку, респонденти хотіли говорити про це тільки для того, щоб виказати своє невдоволення урядом та ситуацією в країні в цілому.

Організатори фокус-групи навіть зіткнулися з проблемою мовного фактору – як ще одного провокативного моменту в цьому питанні. До деяких респондентів доводилось підходити та перекладати питання з української на російську мову.

Це ґрунтується на мовному чиннику регіональної ідентичності Донбасу, що здебільшого не сприймали політику українізації держави, це стало перешкодою в формуванні української національної ідентичності. Домінування російської культури, мови можна спостерігати і в емпіричних матеріалах глибинного інтерв'ю з головою Мариною Лях. На питання «Яку мові Ви вважаєте рідною?»

Марина відповіла: «Російську...я закінчила російською мовою, вчилася і закінчила російською, в родині розмовляли російською. Я думаю, що ви теж вважаєте російську своєю рідною...». Подібне питання зазнало розгляду і з жителькою Донецьку, яка виїхала звідти ще до періоду конфлікту.

На питання ролі мови як чиннику формування ідентичності вона відповіла «я згадала, як мама розповідала, коли їй прийшлося з україномовної викладачки

перетворюватися на російськомовну, бо в Донецьку було "немодно" говорити українською. Так говорили тільки "селюки". Вона видавала в ефір таке: "садись - адінца", "повесь свою адежу". І таке інше. Мені стало легше з одного боку, а з іншого- це спонукає до більш ретельнішого вивчення мови, щоб не давати козирі в руки людям, які вважають намагання зберегти свою ідентичність за намагання привернути до себе увагу. Тепер не хвилини без української мови.»

Також це питання було поставлене Ігорю «Яку мову Ви вважаєте собі рідною?», на що відповіддю виявилася така думка - «Я вільно розмовляю українською, російською, я ніколи не був прихильником сепаратизму. Я вважаю,

що це все не правильно. Я думаю, що людина розмовляє тією мовою, якою їй зручно. Я не кажу тут постійно на українському, але я прекрасно розумію і говорю на нею. Я відчуваю себе українцем, у мене українське коріння.»

Для учасників фокус-групового дослідження пріоритетними цінностями стали наступні:

Респондентка Ж2: «не можу сказати що щось страшного змінилося або якийсь недолік, то що ми не маємо житла всім це зрозуміло, від куди воно візьметься правильно, а то що пристосовувалися це є таке тому, що відразу було дуже жахливо, а потім поступово той запропонував без оплати жити, той запропонував ще щось. Вже багато часу у пройшло і тому ми вже не як перелякані.» далі почалася дискусія в ході якої ВПО ділилися один з одним своїми історіями, і в ході яких моментами лунали дуже цікаві фрази. Наприклад, «Ми хочемо миру», «Нас тут за люде й ніх то не рахує», «Ми ніком у не потрібні», «Тільки разом ми можемо чогось добитися», «Ми всі розуміємо тільки один одного, інші нас не розуміють, бо вони не розуміють нашої проблеми».

В ході цього питання були виокремлені такі цінності та пріоритети, які були до початку конфлікту, як родина, стабільність, забезпеченість, мовний фактор, любов до малої батьківщини та порядок.

Питання «Що для вас особисто означає буди громадянином України?» Містило такі варіанти відповідей: можливість відчувати турботу з боку влади, мати належні соціальні гарантії; можливість пишатися досягненнями своєї країни та її представників у різних сферах; мати можливість обирати Президента країни, Верховну Раду, місцеві ради, брати участь у референдумах; відчувати свою відмінність від інших держав та варіант важко відповісти. Це питання здалось групі досить важким, що навіть деякі просили його пояснити. Але спектр відповідей на це питання був різним, наглядно бачимо наступні думки та відповіді учасників фокус-групи.

Респондентка Ж1: «Я не бажаю бути громадянкою України! Ні, ніякого громадянства я вже не хочу! громадянства не бажаю вже. Тому що дійсно наш уряд про нас не дбає, Україна гине, а не процвітає. Хмарно лож і тільки, і про людей взагалі ніхто не думає, не дбає і не згадує. У них своє життя, вони кудись рвуться то чи ще не відомо куди ...- а нас опускають все нижче»

Респондентка Ж4: «Я не хочу бути громадянином України - я так відповім, воно мені вже ось тут стало!»

Респондентка Ж5: «Можливість відчувати турботу з боку влади, мати соціальні гарантії, тобто хочеться відчувати турботу з боку своєї країни і відчувати різницю від інших держав, вона повинна чимось відрізнитися наша Україна. Вона повинна якось навпаки процвітати, а не гинути + ось цей конфлікт, це ось все. Я хочу, щоб наша країна навпаки процвітала! Не було війни і все було добре і чудово, щоб ми відчували, що про нас дійсно наша влада дбає. Хочеться цього. Тому коли ти називаєш себе громадянином України - ти хочеш їм і бути. Щоб влада дійсно давала тобі ці клопоти. Тобто, що ти береш і кажеш, що Я - ГРОМАДЯНИН УКРАЇНИ, гор до заявляєш про це, а так як все це відбувається ми не можемо ...»

Респондентка Ж7: «не можливість відчувати, а правда це відчувати. І ... в формальному аспекті, вибирати президента України і Верховної Ради, тому що в цьому плані поки не повноцінні, якби ...».

На тлі висловлення всіх думок пролунала фраза «Ще не вмерла Україна, вона домре потім, - це слова з гімну». Яка не викликала негативних емоцій з боку учасників, крім підтримки цього вислову.

І останнім питанням фокус-групового дослідження було - «Які Ваші подальші плани на майбутнє? І які цінності зараз є для вас головними?», де були визначені такі відповіді: залишусь жити та працювати в Україні за будь-яких обставин; якщо буде можливість працевлаштування за кордоном, то залишу

Україну; обов'язково залиш у Україн у після закінчення навчання. На що респонденти з надією в очах висловили свої думки та побажання.

Респондентка Ж8: «Так нехай живе і цвіте Україна, я за Україну!»

Респондентка Ж7: «Це буде залежати від умов, але порівнюючи життя в різних містах, я розумію, що в Донецьку було набагато краще, правда - ідеально жити, у всіх планах. Якби була можливість повернути все як раніше, тоді б звичайно за кордон я б не поїхала, а жила б в Донецьку. А в теперішніх умовах - якщо буде можливість, я поїду за кордон, тут можливостей мало.»

Респондентка Ж5: «Я б така теж залишила Україну і поїхала працювати за кордон, тому що там є робота, є заробіток, можна заробляти, у нас тут важко заробити і прожити, але в той же час - сподіваєшся на краще, а раптом щось буде, раптом... Мені важко відповісти хотіла б я тут залишитися або назад повернутися»

Респондентка Ж4: «Я в будь-якому випадку поїду назад, як би воно не було.

Навіть нехай війна не закінчиться, ще рік і поїду ... мені тут не подобається абсолютно, там - мені там подобалося, я там прожила 15 років, там квартира, друзі, робота ... Я взагалі сюди не збиралася, якщо б мама нас не смикнула, а повернутися не виходить, тут проблема з мовою, проблема зі школами, дитині важко російський, так як там все російською, а тут на все українською, нехай закінчить 9 класів і ми поїдемо!»

Респондентка Ж3: «Людина де краще, а риба де глибше». Швидше за все хочеться на Донбас, на свою рідну Шахтарськ. У мене мама там, брат, родичі. Єдине, що тут тримає це дитина і нове знайомство, а як далі буде життя ...» при відповіді на це питання респондентка плакала, маючи надію.

Респондентка Ж1: «Моя квартира залишилася на окупованій території і моє колишнє життя залишилося там. Тут доживати свій вік в соціальному гуртожитку? Соціальний гуртожиток - це соціальне дно! Але в будь-якому випадку - закінчиться війна або не закінчиться - я все одно поїду додому. І як там

вже буде, я буду доживати там! Я вже не хочу ні України, ні української пенсії. Ось це їм за те ставлення, яке є ... Не хочу».

Підсумовуючи результати останнього питання та відповідей, маємо досить хиткі позиції держави в очах респондентів ВПО. В ході цього питання були виокремлені такі цінності та пріоритети, які були до початку конфлікту, як родин а, стабільність, забезпеченість, мовни й фактор, любо в до малої батьківщини та порядок. Тобто з цінностями, які в ієрархії потреб А.Маслоу відповідають потребам нижчого т а середнього рівня – фізіологічним (біологічним) потребам, потребам у безпеці та захисті, потребам у любові та належності. Тоді як цінності, пов'язані з вищими потребами (в повазі, визнанні т а само реалізації) мають менше значення. Східном у регіоні “матеріально забезпечене життя” разом із цінністю здоров'я поділяє першу та другу позиції, на Донбасі займає другу позицію, а “щасливе сімейне життя” – третю.

Зара з же ми маємо зовсім інше картин у – свідчення транс формації цінностей ВПО – перше місце займає житло, саме цю думку підтвердила Марина в ході експертного інтерв'ю: « А у переселенців, звичайно, що я тут можу вам сказати, що відрізнити переселенця від місцевого, коли ти живеш в своїй квартирі, у тебе основна базова потреба задоволена і є певні якісь, сталості, у переселенців його немає. Це квартира, вирішив господар продати квартиру, тобі дали 2 тижні для того щоб звідти з'їхати , і ось виходить, що тобі за 2 тижні треба з'їхати, знайти нову квартиру, це переїхати, а якщо у тебе зараз певні немає накопичення, ну накопичувальної системи, ну грошей немає я маю на увазі, як це зробити? Це насправді ти сова починаєш проживати цю ту ж саму життя, яку ти прожила в 14 році це до нескінченності. Якщо вам буде цікаво я в цьому році навесні, в березні місяці пройшла навчання це виходить Велика Британія спільно з Міністерством соц. політики зробили таку гру»; друге – робота, третє – виплати та ставлення місцевих жителів.

Таким чином, можна спостерігати, що люди позитивно не налаштовані, вони потребують окремої уваги та підтримки, це ґрунтується на пережитому досвіді конфлікту в якому постраждали вони, їх домівки, родичі та близькі люди.

Вони говорять про свої проблеми відкрито, але не бажають якоїсь моральної або психологічної допомоги. Можна сказати, що ВПО завдяки своєму згуртуванню в малу групу на території певного міста перетворилися в меншину, яка чинить опір, коли влада та громадські організації пропонують їм підтримку.

Об'єднавшись в свого роду таку спільність деякі з них так і називають це колективною спільністю, яка допомагає їм виживати не на своїй території. Це набирає обертів до формування нової ідентичності, в рамках спільності ВПО, - колективної ідентичності на локальному рівні. Характер колективної ідентичності відкриває нові можливості в дослідженні суспільства в цілому. А проблема трансформації поглядів, цінностей, потреб тощо на сьогоднішній день взагалі набуває нового значення, яке базується на тому, що внутрішньо переміщені особи знаходячись в умовах конфлікту перебувають постійно у напруженому психологічному стані, який обумовлений стихійним переміщенням зі своїх домівок на інші території держави. Це сприяє зміні світогляду, переоцінці ціннісних орієнтацій, поглядів і потреб, які були в минулому, тобто до часу початку конфлікту на Донбасі.

Також для інформації по стану ВПО в міста та країні в цілому мною були використані дані експертних інтерв'ю. З аналогічною тематикою питань. Щоб провести якісний аналіз в сфері питання цінностей та трансформації ідентичності було питання «Скажіть, а які цінності ви як особистість виділяєте для себе як першочергові?» відповідь на нього була очевидна – це сім'я для Марини та кар'єра та родина для Ігоря.

Але так як Марина відкрито демонструє свою громадську позицію не тільки на фоні міста та країни загалом, а й за її межами, то наступним питанням стала думка стосовно громадської активності на Донбасі і на нинішньому місці

перебування. На що отримано було таку відповідь: «У 14-му році я до цього прийшла, з огляду на те, що сталося на сході, я зрозуміла що активна життєва позиція вона допомагає проживати ситуацію в яку ти потрапив в 14-му році. Допомагаючи іншим ти перш за все допомагаєш собі. Тобто це вже придбана в процесі життя цінність - це активна громадянська позиція. До 14-го року у мене її не було. Вона можливо була, але десь спала, та то є ... була не розвинена». Це можна розцінювати як основний елемент в розвитку особистості як соціальної. Для Ігоря питання пріоритетів залишилося абсолютно незмінним.

Пріоритетними цінностями для Ігоря виявилися наступні: «та що там говорити ... Тут я хочу миру! Там - сім'я і кар'єра, планували разом з дружиною захищатися і в тому ВУЗі то було можливо, там все для цього було. Тут - сім'я. Житло тут було проблемою, тому що ми поневірялися по знімних квартирах перших порох, всі гроші йшли на знімання + дитина пішла в садок, потім в школу.

У пріоритеті було, звичайно, житло. Слава Богу батьки допомогли. Зараз у мене головне - спокій моєї сім'ї, так як вони дуже важко пережили цей переїзд. Дружина звідти вона дуже переживає, так як на стороні українських поглядів, але її батьки змушені були залишитися там ... Дитина отримала психологічну травму, в 14-му році він чув, бачив як воно все летіло і вибухало. Травма залишилася в пам'яті, дуже добре, що це не позначилося на здоров'ї, єдино, що коли він бачить по новинах, що говорять там обстріли, там то і то ... він задає питання на свої 7 років вже дорослий питання: «Тату, а коли війна закінчиться?».

Тобто відгук війни залишився в пам'яті людей як психологічна травма, яка в майбутньому може видатися негативними наслідками особливо для дітей, які її бачили.

З питанням про адаптацію Марина та Ігор розібралися дуже швидко, тому що саме вони раніше жили тут і приїхали через 12-15 років знову сюди. Марина зазначила, що вона як людина, яка жила собі спокійно в мирному Донецьку,

повністю трансформувалася з переїздом до Мелітополя, а Ігор зіштовхнувся з такими проблемами, як неприйняття людей з Луганською освітою, втрата звання майора міліції та деякі інші особисті проблеми – «Я ніколи не забував свою батьківщину, моя любов до неї як була, так і залишилася ... Але Батьківщина мене забула - бо мені прикро, що я служив скільки, а приїхав і тут все рухнуло. Приїхав сюди ні з чим і звать мене ніяк. На роботу я не міг влаштуватися, на нормальну роботу, так як я приходжу в структури МВС, а на мене дивляться вовком - ви ж з Луганська, ми поки вас взяти не можемо ... І ми довго з дружиною сиділи без нормальної роботи, нормально не могли себе забезпечити.

Дружина дуже сильно переживала і через родичів, що там залишилися і через науки», що зайвий раз показує нестабільність ситуації в країні, а на це також вплинули нові реформи держави, які були прийняті в 2014 році – «Я майор міліції, дружина - капітан міліції. А з переїздом і нової реформою поліції, було прийнято рішення, що Вузи МВС повинні бути розатестувати, тобто ми повинні були стати звичайними цивільними людьми. Мені довелося так і зробити, піти за власним бажанням. І ми залишилися кинуті, простим викладачем я не хотів бути, тому що я служив з курсантами ... це було в крові + я хотів розвиватися в науці.»

На питання Марині: «До якої категорії людей Ви себе відносите: з пострадянськими цінностями мисленням, або у вас вже трансформувалися погляди настільки, що інших людей, наприклад, ваших знайомих ви б могли перекваліфікувати або допомогти їм зі сприйняттям нового?» відповідь ще раз показала те, що якщо людина чогось хоче, прагне, вона будь-якою мірою це отримає – саме ці слова про Марину. «Знаєте ... своїм прикладом і своїми поглядами ну ні то, щоб я перекваліфікувала, але я вже звертаю увагу як сприймаю я і чим я займаюся, намагаюся теж якось соціалізуватися і це не тільки про переселенців, це і місцеві люди, тобто така проблема загальнолюдська і це не важливо з Донеччини ти або з Мелітополя, або з Західної України. Ми просто

люди і у нас дійсно якість пострадянський виховання, настрої, стереотипне мислення, яке в житті зараз дуже важко поміняти». Саме тут слід висловити думку стосовно кризи ідентичності, завдяки якій відбувається сама трансформація та переоцінка життєвих цілей та цінностей.

Важливим чинником в регіональній ідентичності, на мою думку, є повернення в свій регіон де б ти не був. Саме для цього було використане питання стосовно реінтеграції ВПО. На що мали такі відповіді від експертів Ігоря: «Куди ??? Якщо там буде Україна, то звичайно! Ви розумієте, що там люди зомбовані інформаційною війною? Вони не розуміли раніше, що станься, а зараз вони всі вже розуміють. Так, в Луганськ хочу назад, але тільки якщо там буде мир, буде Україна і якщо відновить роботу наша академія. І я б дописав свою дисертацію».

Марина – «Ні, взагалі немає я навіть не розглядаю, навіть про це говорити не хочу... це мій будинок, це моя земля, моя територія, я так скажу, і тут я себе дуже добре почуваю і на мінус чотири роки повернутися в Донецьк це вже буде не те. Там інші люди, в принципі в основному коло нашого спілкування виїхав.

Були виходи в основному в Росію, там зараз в основному вже не донеччани живуть, або донеччани в основному пенсіонери, з усього білого світла люди з'їхалися, квартири там за копійки і приїхати туди і залишитися на рівні 14-го року я вже не зможу... вже все знаєте як дерево поставите в бутель, так, і воно не вмирає, і не живе, це як переселенець, він просто в очікуванні, так, не можу коріння пустити, а раптом поїду додому, тобто я вже це ну просто обрізала, тобто до 14 року у мене життя не було, я забула про неї, я її прожила.»

Ці слова яскрава й приклад трансформації ідентичності і внутрішньо переміщеної особи, як і показують дуже високий рівень соціальної відповідальності, як громадянки своєї держави.

В інтерв'ю також звучало питання стосовно майбутнього нашої держави, де респонденти висловили свої думки – Марина – «Ось ви знаєте, от взагалі не хочу навіть про політику думати, це взагалі політика, олігархи, знаєте, чому

дуже сильно займаюся саморозвитком, ось як воно буде і найголовніше щоб душа була і голова була, ну якась безумовно вузька спеціалізація, я думаю ну якось жити будемо, і не якось жити, а я думаю, що на своїй землі, але як наші олігархи вирішать, кому вона буде належати ви знаєте прогнозувати тут не можна».

Ігор: «Я і бачу і хочу, щоб сьогоднішня ніч стосовно вирішення впровадження військового стану вирішилось все в позитивну для нас сторону, щоб вибори пройшли вчасно. Не дай Бог майданів або будь-яких прокльону, щоб було спокійно, щоб прийшов до влади осіб за якого народ проголосує і нарешті закінчилася війна. Я вам так скажу - я бачив там те, що я не хочу тут бачити. Те що там відбувалося, коли все міста були в руїнах, коли людям нема чого їсти і це в 21-му столітті?! Коли люди не можуть повернутися, ладно я звідси родом, а інші? Такого не побажаєш нікому ...».

Підсумовуючи попередню інформацію – погляди ВПО щодо майбутнього України розділилися. Але ж більшість з них ще вірить у існування майбутнього для нашої держави. Вони мають надію на світле майбутнє, де Донбас повернеться до складу територій України, де буде панувати гідна влада, де вони будуть почувати себе в безпеці. Для цього потрібні більш якісні шляхи вивчення трансформації ідентичностей та шляхи інтеграції в місцеві громади. Держава повинна сприяти розвитку культурного потенціалу країни задля формування спільної національної ідентичності. Можна сказати, що ВПО завдяки своєму згуртуванню в малу групу на території певного міста перетворилися в меншину, яка чинить опір, коли влада та громадські організації пропонують їм підтримку.

Об'єднавшись в свого роду таку спільність деякі з них так і називають це колективною спільністю, яка допомагає їм виживати не на своїй території. Це набирає обертів до формування нової ідентичності, в рамках спільності ВПО, - колективної ідентичності на локальному рівні. Характер колективної ідентичності відкриває нові можливості в дослідженні суспільства в цілому. А проблема трансформації поглядів, цінностей, потреб тощо на сьогоднішній день

взагалі набуває нового значення, яке базується на тому, що внутрішньо переміщені особи знаходячись в умовах конфлікту перебувають постійно у напруженому психологічному стані, який обумовлений стихійним переміщенням зі своїх домівок на інші території держави. Це сприяє зміні світогляду, переоцінці ціннісних орієнтацій, поглядів і потреб, які були в минулому, тобто до часу початку конфлікту на Донбасі.

Висновки

Психологічна адаптація - це процес психологічної включеності особистості системи соціальних, соціально-психологічних та професійно-діяльнісних зв'язків.

Виділяють наступні основні сфери життя і діяльності людини, в яких здійснюється його психологічна адаптація (і, відповідно, основні різновиди психологічної адаптації):

- Соціальну у всьому різноманітті її змістовних сторін: морального, політичного, правового, етнічного, релігійного тощо. У цій сфері відбувається соціальна адаптація психіки людини;
- Соціально-психологічну як процес входження людини в системи неформальних, психологічних зв'язків і відносин, включення його у виконання різних соціально-психологічних ролей (соціально-психологічна адаптація особистості) [2, с. 88].

Процес соціально-психологічної адаптації впливає на соціальні установки та стратегії поведінки переселенців. Для них стає важливим питання сприйняття їх новою громадою, відповідність самооцінки та досягання мети в умовах нового соціального середовища. ВПО свідомо починають діяти з новим соціальним оточенням. Звісно, така діяльність можлива лише, якщо вони усвідомлюють себе як частину приймаючої громади, в яку потрапили. Успішність входження до нової громади залежить від тих адаптаційних стратегій, які були обрані дітьми на підсвідомому рівні, та, відповідно, ведуть до різних наслідків. Переселенцям притаманне недовірливе ставлення до корінних жителів, закритість, уникання взаємодії з ними, вони важко адаптуються до нового місця проживання, сумують за родичами. Адаптація тих ВПО, які переміщені на визначений період часу, відрізняється від адаптації тих, хто переміщений на невизначений час. Тимчасово переміщені і переселенці не так гостро переживають через наявність

відмінності в соціокультурному середовищі, для них важлива гарна інформаційна та емоційна підтримка [1, с.134].

Внутрішньо переміщені особи пережили досить важку психологічну травму, тому вони потребують спостереження та вивчення їхнього психічного стану для того, щоб вчасно надати соціально-психологічну допомогу і виявити індивідуальні особливості розвитку як позитивного, так і негативного характеру. Можливим наслідком пережитого можуть бути прояви внутрішніх захисних механізмів та підвищення самосвідомості себе самого та себе-громадянина. Вирішення проблеми успішної адаптації переселенці в можливо через індивідуальний підхід та запровадження соціально-психологічного супроводу, щоб активізувати їх творчий потенціал та здібності для успішного майбутнього як окремого переселенця, так і країни в цілому.

Через воєнний конфлікт на Сході України з 2014 року було розпочато процес вимушеного переселення жителів окупованої частини Луганської та Донецької області до інших територій нашої держави. Масштаби цього переселення настільки великі, що не помітити дану категорію людей стало просто неможливим. Тому органи державної влади розпочали працювати над нормативно-правовими документами, які б захищали і підтримували права та свободи внутрішньо переміщених осіб (далі — ВПО або переселенці).

Але феномен адаптації та успішної інтеграції внутрішніх переселенців в територіальні громади висвітлений ще не до кінця.

Роки важких випробувань і для людей, і для країни змінили багато чого. Економічна ситуація погіршилася, системна криза посилилася, бідність і соціальна нерівність зросли, очікування швидкого закінчення конфлікту не виправдалося, число вимушених переселенців залишилося на рівні і наближеному до 2 млн. чол. [4, с.8].

На сьогодні адаптація внутрішньо переміщених осіб на території України зіштовхується з цілою низкою проблем, які й досі повною мірою не врегульовані.

Адже, не зважаючи на усі гарантовані державою види допомоги, внутрішні переселенці не завжди можуть самостійно вирішити свої проблеми щодо розміщення, пошуку роботи на новому місці, відновлення соціально схвальних способів життєдіяльності [5, с. 36, 38-39].

Адаптація вимушених переселенців відбувається через пристосування до нових умов життєдіяльності: природно-антропологічної, духовно-культурної та агентно-професійної.

Особливістю внутрішньо переміщених осіб в нашій державі є те, що вони досить споріднені за культурою та психологією з приймаючими громадами. Але ще має відбутися налагодження соціальних зв'язків на новому місці проживання, злиття з соціумом без втрати власної індивідуальності. Успішна адаптація переселенців може відбуватися лише за умови допомоги самого соціального середовища – позитивної взаємодії учасників обох сторін, коли узгоджуються вимоги та очікування.

Активне включення в діяльність приймаючої громади, загальний оптимізм та соціальний комфорт можуть виступати у якості показників адаптованості внутрішньо переміщених осіб.

Важливою передумовою соціально-психологічної адаптації є відповідність самооцінки та рівня домагань суб'єкта його реальним можливостям та умовам нового соціального середовища [7].

Таким чином, внутрішньо переміщена особа – це особа, яка залишила постійне місце проживання через загрозу власному життю та шукає притулку на території своєї ж держави. Обрані адаптаційні стратегії впливатимуть на долю кожного з переселенців та його успіх в цілому при входженні в нове соціальне середовище. В якості передумови успішної адаптації визначається необхідність усвідомити авторство власного життя, можливості змінити його та взяти повну відповідальність за своє життя [6, с. 147].

Масштаби внутрішньої міграції в Україні свідчать про гостроту цієї ситуації і водночас актуалізують необхідність вчасної комплексної роботи з внутрішньо переміщеними особами.

Україна переходить із процесу тимчасової стратегії щодо ВПО до більш сталої, тому що конфлікт досі не вирішено, а людям, які змінили своє постійне місце проживання на нове, треба жити повноцінним життям. Внутрішньо переміщені особи за умов збройного конфлікту — це досить нова категорія українського суспільства, з якою світ вже неодноразово стикався, але для нашої держави ця категорія населення з'явилася вперше, тому це пояснює неготовність влади до вирішення відразу багатьох проблем цих людей.

Держава має сприяти захисту та підтримці цієї категорії населення, опираючись на міжнародні норми регулювання питань, які пов'язані з проблемами внутрішньої міграції, сформулювати власну нормативно-правову базу щодо урегулювання прав, обов'язків і пільг для ВПО. Це обов'язково необхідно зробити якнайшвидше, щоб підтримати український дух громадян, які вимушені були переміститися через військові дії, допомогти їм реалізуватися на новому місці проживання з дотриманням усіх прав громадянина України та використати стратегію їхньої адаптації на користь держави.

Список використаної літератури

1. Міністерство соціальної політики України URL: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=167122&cat_id=107177.
2. Мазіна Н. Е. Соціально-економічна адаптація внутрішньо переміщених осіб: підходи до виміру. Вісник Маріупольського державного університету, Серія: Філософія, культурологія, соціологія. 2016. Вип. 12. С. 131-138.
3. Гудвін-Гілл Г. С. Статус біженця в міжнародному праві. М., 1997. 648 с.
4. Наджафгулієв Рафіг Іслам огли. Адміністративно-правовий статус біженців і вимушених переселенців в Азербайджанській Республіці: канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2013. 195 с.
5. Сірант М. М. Біженці та внутрішньо переміщені особи: співвідношення понять. Митна справа. 2015. № 2(2.2). С. 154-159.
6. Малиха М. І. До проблеми сутності поняття «внутрішньо переміщені особи»: державна політика та регіональна практика. Грані. 2015. № 8. С. 6-11.
7. Макарова О. В. Соціальна політика в Україні : монографія; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. К., 2015. 244 с.
8. Cheong P.H. et al. Immigration, social cohesion and social capital: A critical review. Critical Social Policy. 2007. Vol. 27. № 1. P. 24-49.
9. Ryan D. et al. Theoretical Perspectives on Post-Migration Adaptation and Psychological Well-Being among Refugees: Towards a Resource-Based Model. Journal of Refugee Studies. 2008. Vol. 21. № 1. P. 1-18.
10. Harrell-Bond B. Imposing Aid: Emergency Assistance to Refugees. New York: Oxford University Press, 1986.
11. Nikolajchuk M. The constituent elements of the mechanism of regulation of migration processes of the rural population // Regional'na ekonomika. 2005. Vol. 3, No. 37. P. 105-112.

12. Colson E. Imposing Aid: The Ethnography of Displacement and its Aftermath. *KroeberAnthropological Society*, № 100 (1). P. 154-167. URL: http://kas.berkeley.edu/documents/Issue_99-100/11-ImposingAid.pdf.
13. Kahneman D., Tversky A. Choices, values and frames. New York : Russell sage Foundation, 2000.
14. Gullahorn J. An Extension of the U-Curve Hypothesis. *Journal of Social Issues*, 1963. 19 (3). P. 33-47.
15. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху: монографія / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. К., 2016. С. 448.
16. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України [Електронний ресурс] : Закон України. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>.
17. Про захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб [Електронний ре- сурс] : Закон України. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>.
18. Юдина Т.Н. Социология миграции: Учебное пособие для вузов. М: Академический Проект, 2006. С. 272. («Gaudeamus»).
19. Massey D.S., Arango J., Hugo G., Taylor J.E. Teories of international migration: a review and appraisal // *Population and development review*. Vol. 19. 1993.
20. Giddens A. *Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press. 1990.
21. Ніжарадзе О. Вибірчі права внутрішньо переміщених осіб : міжнародна практика, можливі варіанти для України та рекомендації. ВГО ГМ ОПОРА, 2015. С. 29 [Електронни й ресурс] – Режим доступу : // <https://www.oporaua.org/vybory/mistsevi-vybory-2015/41916-problemniaspekty-vyboriv-v-ukraini-pohliad-zzovni-ta-zseredyny>

22. Архипов Ю. А. Міграційна ситуація та її вплив на ситуацію в країні і регіоні. Міграція і внутрішня безпека. Аспекти взаємодії. Збірник матеріалів ІХ Міжнародного семінару з актуальних проблем міграції (23-24 червня 2003 р., Москва). М., 2003. С. 39.

23. Кодекс о выборах Республики Молдова от 21.11. 1997г.

24. Закон України "Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту" від 03.03.2016 р.

25. Рекомендації міжнародної науково-практичної конференції "Внутрішньо переміщені особи в Україні: реалії та можливості". Український соціум. 2015. № 1. С. 175-181.

26. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: "Стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб [...]: постанова Верховної Ради України від 31 берез. 2016 р. № 1074-VIII//ВВР України. 2016. № 18.

27. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.msp.gov.ua/news/15133.html>

28. Балусєва О. В. Дискримінація внутрішньо переміщених осіб в Україні: архетипна природа. Публічне урядування. 2016. № 2. С. 48-58. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pubm_2016_2_6.

29. . Пуригіна О.Г., Сардак С.Е. Міжнародна міграція: навч. посіб. К.: ВЦ "Академія", 2007. С.312.

30. Ніколайчук М. Складові елементи механізму регулювання міграційних процесів сільського населення // Регіональна економіка. 2005. № 3 (37). С. 105—112.

31. Лібанова Е. М. Вимушене переселення з Донбасу: масштаби та виклики для України: Презентація: Міжнародна науковопрактична конференція

"Внутрішньо переміщені особи в Україні: реалії та можливості", 27 лютого 2015 р.: Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ief.org.ua/wpcontent/uploads/2015/02/Libanova2015.pdf>

32. Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції : наукова доповідь / за ред. канд. соціол. наук О.М. Балакіревої ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». – К., 2016. С.140.

33. Черенько Л.М. Нові форми бідності в Україні: основні прояви та оцінка масштабів явища. Демографія та соціальна економіка. 2015. № 1. С. 11–21. Внутренне перемещенные лица. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.refworld.org.ru/idps.html>

34. “Знедолені? Нездоланні!” Інститут демократії імені Пилипа Орлика. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://idpo.org.ua/wp-content/uploads/2017/book-2.pdf>

35. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі: національна доповідь. Е.М. Лібанова, В.П. Горбулін, С.І. Пирожков та ін.; за ред. Е.М. Лібанової. К.: НАН України, 2015. С. 363.

36. Донбас і Крим: ціна повернення: монографія, за заг. ред. В.П. Горбуліна, О.С. Власюка, Е.М. Лібанової, О.М. Ляшенко. К.: НІСД, 2015. С. 22.

37. Переселенці. Люди, які не загубили себе: дискурс. Брустури, 2016. С. 26. Україна. Оцінка відновлення та розбудови миру. Аналіз впливу кризи та потреб на східній Україні. Т. І: Зведений звіт ООН, ЄС, Група Світового банку [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua/news/ocinka->

shlyahiv-vidnovlennya-ta-rozbudovimiru-provedena-misieyu-es-oon-ta-svitovogoban kusta

38. Попередній аналіз та оцінка потреб ВПО. УВКБ ООН, жовтень 2014 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://unhcr.org.ua/attachments/article/1232/IDPUKR.pdf>

39. Кумулятивний звіт МОМ за березень 2016-жовтень 2017 “Ситуації з внутрішньо переміщеними особами” [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://iom.org.ua/sites/default/files/nms_cumulative_report_rounds_1_to_6_ukr.pdf

40. Звіт МОМ за березень 2018 “Ситуації з внутрішньо переміщеними особами” [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://iom.org.ua/sites/default/files/nms_round_9_ukr_press.pdf

41. Права людини в Україні – 2015. Доповідь правозахисних організацій. За заг. ред.: А. П. Буценка, О. А. Мартиненка/ Українська Гельсінська спілка з прав людини. К.: КИТ, 2016. С. 260.

42. Моніторинг надання медичної допомоги та витрачання бюджетних коштів на ВПО. Харківський інститут соціальних досліджень. 2015. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.irf.ua/knowledgebase/news/monitoring_nadannya_medichnoi_dopomogi_ta_vitrachannya_byudzhethnikh_koshtiv_na_vpo_u_kharkivskiy_oblasti/

43. Звіт з а результатами всеукраїнського опитування внутрішньо переміщених осіб та мешканців приймаючих громад Дослідження виконане на замовлення Internews Network за фінансової підтримки Уряду Канади. КМІС, 2016. С. 62.

44. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 22 листопада 2014 р. № 4490а-1 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (дата звернення: 06.04.2019).

45. Солдатова Г.У. Психология межэтнической напряженности. Москва, 2013. 386 с.
46. Садова У.Я., Андрусишин Н.І. Інтереси внутрішньо переміщених осіб в епіцентр і інституційних зусиль Української держави. Регіональна економіка. 2016. № 1. С. 196-198.
47. Міхеєва О., Серода В. Сучасні українські внутрішньо переміщені особи: основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації. Стратегії трансформації і превенції прикордонних конфліктів в Україні. Збірка аналітичних матеріалів. Галицька видавнича спілка. Львів, 2015. С.9-49.
48. Акмалова А.А., Капицын В.М. Социальная работа с мигрантами и беженцами. Учебное пособие. Москва, 2008. 220 с.
49. Профілактика порушень адаптації молоді до повсякденних стресів і кризових життєвих ситуацій : навч. посіб. / за ред. Титаренко Т.М. Київ, 2011. 272 с.
50. Налчяджан А. А. Психологическая адаптация. Механизмы и стратегии. Москва: Эксмо, 2010. 368 с.

АНКЕТА
вивчення процесу психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб в
нових територіальних громадах

1. Дата заповнення анкети: «___» _____ 20__ року

2. Ваш вік

- 1) 18 – 25 років
- 2) 26 – 35 років
- 3) 36 – 45 років
- 4) 46 – 60 років
- 5) більше 60 років

3. Ваша стать

- 1) Чол.
- 2) Жін.

4. Ваша освіта:

- 1) Неповна середня
- 2) Середня
- 3) Неповна вища
- 4) Вища

5. В якому населеному пункті Ви проживали до вимушеного переїзду?

---

6. Чому Ви залишили своє постійне місце проживання на тимчасово окупованій території?

- 1) Проживав(ла) в небезпечній для життя і здоров'я зоні
- 2) Втратив(ла) роботу, поїхав(ла) в пошуках джерел існування
- 3) Всі поїхали і я також
- 4) Важко відповісти

7. В яку країну чи місто Ви переїхали в ході військового конфлікту на Донбасі?

---

8. Чому Ви переїхали саме в цю країну чи місто?

- 1) В цьому регіоні у мене є родичі/близькі знайомі

- 2) В цьому регіоні мені запропонували роботу
- 3) Важко відповісти
- 4) Цей регіон знаходиться найближче
- 5) Випадковий вибір країни (міста)

9. Чи відповідає нове місце проживання Вашим очікуванням?

- 1) Так
- 2) Важко відповісти
- 3) Ні

10. Де Ви проживаєте?

- 1) В місці компактного проживання внутрішньо-переміщених осіб
- 2) У родичів, знайомих
- 3) В орендованому помешканні
- 4) У вже придбанному власному помешканні
- 5) В іншому місці

11. Чи відчували Ви неприязне ставлення з боку місцевих мешканців при переселенні до іншого населеного пункту?

- 1) Так
- 2) Ні

Якщо ТАК, то в чому неприязне ставлення проявлялося?

---

12. Наскільки стабільним є Ваше психологічне самопочуття на новому місці проживання?

- 1) Стабільне
- 2) Скоріше стабільне, ніж не стабільне
- 3) Важко відповісти
- 4) Скоріше нестабільне, ніж стабільне
- 5) Нестабільне

13. Наскільки стабільним є Ваше здоров'я в цілому при переселенні на нове місце проживання?

- 1) Стабільне
- 2) Скоріше стабільне, ніж нестабільне
- 3) Важко відповісти
- 4) Скоріше нестабільне, ніж стабільне

5) Нестабільне

14. Чи комфортно з психологічної точки зору Ви себе почувате в цілому при проживанні на новому місці?

- 1) Так
- 2) Ні

Якщо Ні, то в чому проявляється (проявлявся) дискомфорт?

---

15. Після переселення Ви приїжджали до рідного населеного пункту?

- 1) Так
- 2) Ні

16. Чи надасте Ви матеріальну допомогу Вашим родичам? Чи родичі надають Вам допомогу?

- 1) Так, допомагаю своїм дітям
- 2) Так, допомагаю своїм бабусям/дідусям
- 3) Так, допомагаю іншим родичам
- 4) Мені допомагають мої діти
- 5) Мені допомагають мої батьки
- 6) Мені допомагають інші родичі
- 7) У нашій родині ніхто не надає матеріальну допомогу один одному

17. Чи відмовляли Вам як внутрішньо переміщеній особі у наданні допомоги в центрах зайнятості?

- 1) Так
- 2) Ні

18. Чи відмовляли Вам при спробі працевлаштуватися на роботу, у зв'язку з тим, що Ви є внутрішньо переміщеною особою?

- 1) Так
- 2) Ні

19. Чи є у Вашій родині діти до 18 років?

- 1) Так
- 2) Ні (переходьте до запитання № 30)

20. Якщо є, чи відвідують вони дитячий навчальний заклад?

- 1) Так
- 2) Ні

21. Якщо є, то який навчальний заклад відвідують Ваші діти?

- 1) Дитячий садочок
- 2) Школа
- 3) ВНЗ
- 4) Не відвідують, сидять вдома
- 5) Інше

22. Чи виникали проблеми у Ваших дітей при спілкуванні з однолітками на новому місці проживання?

- 1) Так
- 2) Ні

23. Як переїзд вплинув на здоров'я Ваших дітей?

- 1) Позитивно
- 2) Негативно
- 3) Важко відповісти
- 4) Абсолютно не вплинув

24. Наскільки стабільним залишилося психологічне самопочуття Ваших дітей після переселення?

- 1) Стабільне
- 2) Скоріше стабільне, ніж нестабільне
- 3) Важко відповісти
- 4) Скоріше нестабільне, ніж стабільне
- 5) Нестабільне

25. Чи виникає у Ваших дітей відчуття тривоги чи неспокою під час відвідування дитячого навчального закладу?

- 1) Так
- 2) Важко сказати
- 3) Ні

26. Як швидко Ваші діти пристосувалися до нового навчального закладу?

- 1) Відразу
- 2) Скоріше відразу, ніж ні
- 3) Важко відповісти
- 4) Скоріше не відразу, ніж відразу
- 5) Не відразу

27. Яка спеціальність у Вас була на останньому місці роботи до переселення?

---

28. Чи вдалося Вам влаштуватися на роботу на новому місці проживання?

- 1) Так
- 2) Ні

29. Чи працюєте Ви за своєю спеціальністю?

- 1) Так
- 2) Ні

30. Де Ви зараз працюєте?

- 1) На тій самій роботі, де і раніше (переїхало підприємство Вашої роботи)
- 2) Влаштувався на нову роботу
- 3) На тимчасовій роботі (декретна/сезонна робота)
- 4) На іншій роботі, але за своєю спеціальністю
- 5) В іншому місті (живете на окупованій території, а працюєте за її межами)

31. Чи влаштовує Вас старе/нове місце роботи?

- 1) Так
- 2) Ні

32. Чи виникали у Вас конфлікти на роботі через ваш статус переселенця?

- 1) Так
- 2) Ні

33. Чи відчуваєте Ви себе комфортно на теперешньому місці роботи?

- 1) Так
- 2) Ні

Якщо НІ, то в чому проявлявся дискомфорт?

---

34. Чи змінювали Ви місце роботи після переселення до нового населеного пункту?

- 1) Так
- 2) Ні

35. Якщо змінювали, то скільки разів?

- 1) Один раз
- 2) Більше одного разу
- 3) Більше двох разів
- 4) Більше трьох разів

36. Чи готові Ви отримати перекваліфікацію або спеціальність, щоб скоріше адаптуватися на новому місці проживання?

- 1) Готовий
- 2) Скоріше готовий, ніж не готовий
- 3) Важко відповісти
- 4) Скоріше не готовий, ніж готовий
- 5) Не готовий

37. Чи задоволені Ви своєю роботою?

- 1) Так
- 2) Ні

38. Від чого (кого) залежить Ваша життєва ситуація?

- 1) Від Вас самих
- 2) Від родичів
- 3) Від держави
- 4) Інше _____

39. Чи згодні Ви, що треба «обживатися» на новому місці проживання вже повністю і не повертатися в старе життя?

- 1) Так
- 2) Ні

40. Чи плануєте Ви повертатися додому після деокупації територій?

- 1) Обов'язково повернуся
- 2) Скоріше повернуся, ніж не повернуся
- 3) Скоріше не повернуся, ніж повернуся
- 4) Точно не повернуся
- 5) Ще не вирішив

41. Чого Вам не вистачає , щоб відчувати себе комфортно на новому місці проживання?

- 1) Відсутність друзів
- 2) Улюбленої роботи
- 3) Щоденного близького спілкування з родичами
- 4) Позитивного ставлення від оточуючих
- 5) Достатньої кількості грошей
- 6) Інше

42. Чи готові Ви до змін у своєму житті?

- 1) Так
- 2) Ні

Дякуємо за увагу!